

SOBOTA 14. 3. (25 dní do slohu / 51 dní do testu / 65 dní do ústních zkoušek):
Vždy si přečtete a naučte se následující texty + vyřešte připojené úlohy a cvičení:
O jazyce, o knížkách a o čtení

1. Proč vlastně?

Ta otázka má svůj význam. Každý z nás zkoukneme za týden, měsíc nebo rok mnohem víc filmů než přečteme knížek. A proč se tedy ve škole neučí o filmovém umění (i když spousta těch filmů za moc nestojí), a proč nás naopak všichni nutí číst pořád nějaké knížky – i když i mezi nimi je spousta šuntu a nudy? Neměla by škola náhodou na prvním místě připravovat na opravdový život?

Tak nejdřív o tom, k čemu je – nebo by měla být – skutečná **škola**. Samotné slovo *škola* přešlo do češtiny z latiny (*schola*), kam se dostalo z řečtiny. Řecké slovo *scholé* původně – již v antice – znamenalo *odpočinek, oddech, prázdno*. To je samozřejmě divné: ve škole se přece po nás chce práce a nejvíc volna máme o prázdninách, kdy žádná škola není! Jenže tady se myslí volno od starostí o obživu, od každodenní rutiny, ale také od běžných relaxačních kratochvílí.

Opravdová škola se nestará o povrchní účelovost (například o úspěšnost v testech), ale vede člověka k tomu, aby se dokázal na svět i na sebe sama dívat z odstupu, který souvisí s delší, třeba celoživotní perspektivou – a v ideálním případě dokonce s věčností (připomeňme si, že právě tímto pohledem se nechali vést naši předkové, když sváteční, Boží den v týdnu nazvali *neděle*).

Dnes, ve společnosti orientované na výkon, je původní, autentický **smysl školy** již jen pouhou teorií. Víme přece, jak jsou důležité exaktní studijní výsledky – známky, body, procenta, certifikáty. Škola tady plní pouze praktický účel – slouží naší osobní kariéře a našemu nekonfliktnímu začlenění do společnosti. Aktuálně se proti tomuto omezujícímu pojetí školy asi moc dělat nedá, ale to by nám nemělo zastínit naše osobní vyšší cíle, tedy skutečné **vzdělání** (všimněme si, že již předpona *vz-* ukazuje směr *vzhůru*).

Ale co to vzdělání vlastně je? Existuje řada definic, ovšem téměř každé z nich lze něco vytknout. Přesto se zdá, že přinejmenším tři obecně známé charakteristiky vzdělání odpovídají antické *scholé*. První z těchto sentencí velmi lapidárně říká, že *vzdělání je to, co v nás zůstane, když zapomeneme všechno, co jsme se naučili ve škole*.

A co tedy je to, co by v nás mělo zůstat? Vystihl to alchymista doktor Faust v básnickém dramatu od Johanna Wolfganga von Goetha. Když vypočítá všechny vědní obory, jimž se v životě věnoval, posteskuje si, že *ted' tu, blázen, stojím, žel, / a ani za mák jsem nezmodřel*. A tak si zformuluje svůj nový cíl: *abych to všechno vyzvěděl, / jaký je světa vnitřní tmel*. Tím odkazuje – Faust i Goethe sám – na skutečnost, že svět je složitý, strukturovaný a vnitřně propojený celek a že poznání nikoli jen povrchních jednotlivin, ale především hlubokých vazeb i souvislostí je hlavním cílem naplněného lidského života. Zkrátka, skutečné vzdělání se nespokojuje jen s pouhým *účelem*, ale proniká ke *smyslu*.

Pro třetí charakteristiku vzdělání se vydáme k českému básníku Jiřímu Wolkerovi. Nahlédneme do úvodních veršů titulní básně jeho sbírky *Těžká hodina*: *Přišel jsem na svět, / abych si postavil život / dle obrazu srdce svého*.

Ve Wolkerově pojetí vstupuje do hry další činitel, a sice my sami. Vzdělání neexistuje samo o sobě, ale vždy se vztahuje k nám samotným, tedy k naší osobnosti. Tak jako si promyšleně, bez zbytečné prodlevy a s vědomím konečného cíle budujeme svůj domov (třeba dům nebo jen pokoj), tak bychom si měli s využitím svého vzdělá(vá)ní budovat celý svůj život, a tím jej hodnotně naplňovat. Dnes jsme ještě mladí a mnohé prvky této **architektury našeho života** můžeme časem pozměnit. Ale její hlavní obrysy bychom na sklonku svých středoškolských let již měli mít hotové.

Úlohy a cvičení 1:

Texty v následujících kreslených vtipech přeložte do češtiny. Nenechte se ovlivnit rozsahem bublin ani původní interpunkcí. Jediným kritériem by měla být výstižnost a vtipná/duchaplná břitkost vyjádření. Vždy za další kapitolou najdete možné řešení. Úloha nejen obrací pozornost ke škole/školství/vzdělá(vá)ní, ale také trénuje vytváření živých, autentických a přitom literárně kvalitních dialogů; je to příprava na sloh – žánr vyprávění.

TEACHER: Fred, your ideas are like diamonds.

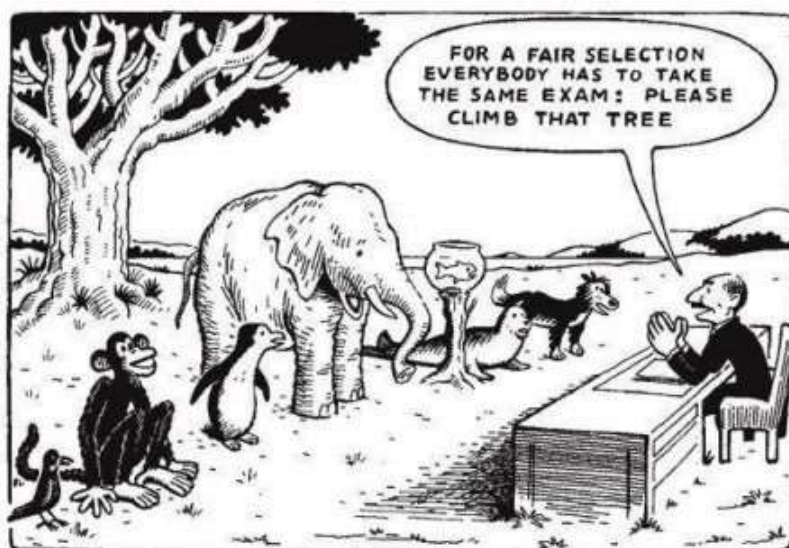

FRED: You mean they're so valuable?

TEACHER: No, I mean they're so rare.

SCHOOL RESUMES TODAY AROUND THE COUNTRY.

2. K čemu tolik řečí o jazyku?

Řečmi o škole jsme ovšem otázku jazyka ve školním rozvrhu nevyřešili. Proč vůbec se tolik věnovat češtině, když pro velkou většinu z nás je to mateřština a umíme ji už od dětství?

Navazme na předchozí úvahu. Skutečné, celistvé vzdělání by nám mělo umožnit, abychom nacházeli **smysl** – tedy hlubší souvislosti – **věcí ve světě**. Zvládnout tohle umění, tomu se odjakživa říkalo *být moudrý* a dotčená schopnost se nazývá **moudrost**.

Již **na úsvitu evropské civilizace** se mnohým lidem, kteří se stávali moudřími, začalo říkat **filozofové** (řec. *filosofia* = *láska k moudrosti*). První z nich se snažili k moudrosti dospět skrze **expertní znalosti** ve všech existujících vědních oborech. Na počátku tohoto úsilí stál řecký Thalés z Milétu: byl vynikajícím geometrem (viz Thaletova věta) i astronomem (předpověděl zatmění Slunce) a jako základní pralátku světa určil vodu.

Po Thalétovi bychom mohli dlouho pokračovat s dalšími jmény (určitě bychom nepominuli ani Pýthagora ze Samu – proslul svou Pythagorovou větou).

Plynula staletí, svět starého Řecka i Říma dávno zmizel, ale na antickou kulturu se nikdy úplně nezapomnělo – ani ve středověku ne – a na úsvitu novověku nastala éra, která si mohutnou návaznost na antiku dokonce vetkla do svého názvu: **renesance** neboli *znovuzrození*.

Velcí renesanční duchové ještě multidisciplinaritu zvládali. Italský Leonardo da Vinci spojil svou malířskou virtuozitu s odbornými znalostmi v oboru anatomie i optiky, a navíc dokonce vytvářel technické projekty. Ovšem již o sto padesát let později český emigrant Jan Amos Komenský narazil – zejména při psaní svého souhrnného filozofického díla *Obecná porada o nápravě věcí lidských* – na meze schopnosti jediného člověka orientovat se do hloubky ve všech vědách.

Poslední osobnosti, které ještě můžeme označit za polyhistory (znalce mnoha vědních oborů) náležely k filozofickému směru **osvícenství**, který ideově navazoval na antiku i renesanci (*osvícení* tu znamená *samostatné využívání vlastního rozumu*). Například na přelomu 18. a 19. století německý cestovatel Alexander von Humboldt objevitelsky publikoval širokou škálu vědomostí od geologie, botaniky a zoologie až po oceánografii a klimatologii. A Čech Jan Evangelista Purkyně dosáhl v téže době významných objevů v oblasti biologie, lékařství a psychologie a ještě dokázal psát i překládat poezii.

Pak ovšem přišla éra **průmyslových revolucí** a přinesla rozkošatělou **sít' vědních i studijních oborů**. S každou novou fakultou či odborným spisem se z filozofie odloupla nějaká disciplína, která se osamostatnila – samozřejmě pod speciálním názvem – a začala se rozvíjet bez zřetelné vazby na univerzální moudrost (a často – bohužel – i bez budování vědomých souvislostí s jinými specializovanými obory). Uveďme příklad: Kdo se ve starém Řecku chtěl něco dozvědět o vzniku světa a života, tak samozřejmě šel za filozofem; my dnes bychom jistě navštívili astrofyzika nebo molekulárního biologa, ale ptát se filozofa, to by už nikoho ani nenapadlo.

Filozofie se tedy na přelomu 19. a 20. století ocitla v nezáviděníhodné situaci. Přitom dramatické události i změny v průběhu 20. století ukázaly, že hledání moudrosti, tedy zkoumání abstraktních pojmů, je nyní potřeba možná naléhavěji než kdykoli předtím.

Za této situace proběhl ve filozofii **obrat k jazyku**. Jeho základem je přesvědčení či poznání, že všechny filozofické problémy jsou řešitelné především či pouze jako problémy jazykové. Jinými slovy, analýza abstraktních pojmů je nejlépe proveditelná jako analýza slov, jimiž se tyto pojmy označují. Tato analýza je přesnější a obsažnější než analýza obrazů, emocí či čehokoli jiného. Proto je dnes právě **jazyk** (včetně mateřštiny) – a jeho důkladné poznání – považován za **zásadní prostředek na cestě k moudrosti**.

Řešení (jedno z možných) 1:

Učitel: Davide, tvoje myšlenky jsou jako diamanty.

David: Myslíte, že jsou tak cenné?

Učitel: Ne, tak vzácné.

„Tak, děcka, vezměte si svoje mobily a tvítněte mi – stačí 140 znaků max – jak jste si užili letní prázdniny!“

„Nemám synchronizaci!“ „Nechytám wifi!“ „Klekla mi baterka!“

Škola se snaží konečně zaujmout žáky...

„V zájmu spravedlivého výsledku je naše zkouška plně standardizovaná; všichni máte stejné zadání – vylézt na strom.“

Úlohy a cvičení 2:

Následující ukázky přiřaďte správně k názvům různých slovníků:

akuvozik, -u, m. *tech.* vysoko-
zdvížený vozík
akvabela, -y, ž. *sport.* plavkyně
pěstující umělecké (synchroni-
zované) plavání
albatros, -a m. *žel. zan;* (*parní*)
rychlíková lokomotiva řady
498,0, 498,1
alifer, -u, m. *kart.* odmítnutí roz-
daných karet, prohlášení hry
za neplatnou

naturální škola, název realistic-
kého směru v ruské literatuře
40. let 19. st., vzniklého pod vli-
vem um. tvorby N. V. Gogola a
idejí rev. dem. kritika V. G. Bě-
linského. Programem školy byl
realismus, demokratismus a li-
dovost. Její představitelé (Ger-
cen, Někrasov, Saltykov-Šcedrin,
Turgeněv, Gončarov, Dostojev-
skij aj.) dali základ pozdějšímu
rozkvětu kritického realismu

hodně 1 mnoho, moc, spoustu, (*expr.*)
moře, mraky, hrůza, hromada ♦ málo
(peněz), trochu, poskrovnu 2 velmi,
velice, značně, (*expr.*) notně, pěkně, hezky,
pořádně ♦ trochu (*rychlý*), málo
hodnocení posudek, kritika, vyhodnocení
hodnost 1 postavení, pozice, titul, úřad,
funkce 2 šarže
hodnostář funkcionář, (*hanl.*) papaláš
hodnota cena (zboží), význam, důležitost
hodnotit posuzovat, cenit, oceňovat,
kritizovat, (*odb.*) klasifikovat
hodnotný cenný, kvalitní, významný,
drahý, drahocenný ♦ bezcenný

1 + 2

naturel 'přirozená povaha'. Z fr.
naturel tv. od *nature* 'přirozenost,
příroda' (viz ↑*naturalizovat*, ↑*nátura*).

3 + 4

náves 'prostranství uprostřed vsi'.
Srov. ↑*náměstí*.

návěští 'znamení, signál'. Dříve
i *návěští*. Utvořeno k psl. **věstb* 'zpráva'
z **věd-t-* (A5) (srov. ↓*pověst*, ↓*zvěst*,
↓*vědět*), tedy 'co se dává na vědomí'.
Srov. ještě ↓*navštívit*.

obšlehnutý – nelegálně nebo nečestně okopírova-
ný. *To je vobšlehnutý naše logo! To je sviňárna!*

obšlohnout – okopírovat, častěji :obšlehnout

obšour – *hanl.* muž, který obtěžuje ženy, srov. šou-
resník ♦ ve významu holčičkář uvádí Oberpfalcer
1934

obšourník – *hanl.* muž, který obtěžuje ženy, častěji
o starších mužích. *Jestli ten vobšourník bude fakt
chtít, abych s ním jezdila na služebky, tak dám
výpověď.*

obšfastnit – *vulg.* mít pohlavní styk se ženou. *Ne-
vim, jak jsi ji vobšfastnil, vypadá dost zpružená.*

produčirovat se ned. *hovor.* 1. *expr.*
okázale stavět na odív své schopnosti,
veřejně okázale vystupovat, předvádět
se 2. (-; čím) veřejně předvádět něj.
výkony (artistické, hudební ap.)

5 + 6

produkce ž. 1. výroba urč. předmětů,
jejich souhrn 2. *biol., med.* organické
vytváření něčeho; *bot.* ústrojná hmota
rostliny, populace (2 *biol.* ↑), porostu za
urč. časový úsek, interval, určitou dobu
(sr. biomasa ↑) 3. vytváření literárních,
uměleckých děl; souhrn literárních,
uměleckých výtvorů 4. předvádění něj.
výkonů (artistických, hudebních ap.)

navézt dok. (*ve větším množství*) přivést 1, dopravit: n. cihly (na
stavbu), zboží do skladu; **navážet** ned. (3. mn. -/ej/i): n. materiál
na stavbu

navíc přísl. *jako dodatek*: odměna n.; tuny vytěžené n.

navigace, -e ž <1> 1. *vedení lodí, letadel po určené dráze a určování
jejich polohy* 2. *upravený břeh, hráz řeky*; chodit po n-i;

navigační příd. n. přístroje; — n. kameny na *navigaci*

subžánr -u m.

podřazený žánr; podžánr: katastrofický
film jako subžánr akčních filmů

suchý příd.

↑ být suchý

super neskl. příd.

prvotřídní, mimořádný, výjimečný: super
lyže, super auto; super akce; jeho forma
v době závodu byla super; super cena,
super nabídka; super jarní slevy
V mluvených projevech se vyskytuje výslovnost [sa-
pr] s expresivním zabarvením.

žít i žnout

žít, rozk. žij; žití s.

žitná ž.

žitný

žito s.

živec m.

žível m.

žívelní (*např.* pohroma)

žívelný (*např.* radost)

7 + 8

9

A. Český etymologický slovník, B. Jungmannův slovník, C. Malý
encyklopedický slovník, D. Malý slovník českých slangů, E. Nová
slova v češtině, F. Pravidla českého pravopisu, G. Slovník cizích slov,
H. Slovník nespisovné češtiny, I. Slovník spisovné češtiny, J. Školní
slovník českých synonym a antonym (Poznámka: jeden je navíc).

3. A co to ten jazyk vlastně je?

Všichni živočichové jsou ke své sebezáchově vybaveni vrozenými vlohami, které jim umožňují mimo jiné **komunikaci**, tedy vzájemné dorozumívání. Komunikace spočívá ve sdělování i výměně **informací** (údajů). Informace jsou vytvářeny pomocí systému znaků.

Znak je něco (nějaká skutečnost), co v komunikaci zastupuje něco jiného (nějakou jinou skutečnost, která je obsahem informace; tato skutečnost nejčastěji reálně existuje, může však být i jen pomyslná). Tak vrčení psa je znakem pro přípravu k útoku a třeba zdvižená ruka znamená upozornění. Takové znaky jsou ovšem jednoduché (slouží k přenosu ustálené a stručné informace): nazývají se signály.

Nejdokonalším a zároveň nejsložitějším znakovým systémem je **jazyk**. Ovšem vytvářet jej a používat dokáže pouze člověk. Existence jazyka je umožněna vrozenou lidskou schopností nazývanou **řeč**. Tato schopnost spočívá v produkování **artikulovaných** (článkovaných) **zvuků**, jejichž kombinování vyjadřuje obsah vědomí, a může tedy sloužit ke komunikaci.

Artikulovaných zvuků je v jazyce velmi mnoho: jejich různě početná seskupení vytvářejí jazykové znaky, jimiž jsou nejčastěji **slova**. Čech se středoškolským vzděláním zná asi 50 000 slov (byť z nich zpravidla používá nejvýše 10 tisíc). Takové množství výrazně převyšuje počet znaků, jimiž disponuje kterýkoli živočich. Slova mohou na základě vzájemných systémových vztahů vytvářet prakticky nekonečné množství kombinací; proto lze jazyk používat i k přenosu nejsložitějších informací. S tím souvisí také skutečnost, že řeč a jazyk patří k základům **myšlení**.

Jazyk se u člověka jako biologického rodu vyvíjel postupně. Ve zhruba dnešním smyslu jej patrně začal používat až Homo sapiens (lidský druh *člověk rozumný*).

Člověk se rodí s obecnou schopností řeči, ale konkrétnímu jazyku se učí ze svého společenského prostředí. Jazyk, který se jedinec naučil jako první, je jeho mateřským jazykem. Většina lidí však za různých podmínek a na různé úrovni používá alespoň dva jazyky.

Oblast uskutečněných jazykových projevů se nazývá **mluva**. *Jazyková komunikace* má tedy 3 stránky: **řeč, jazyk a mluvu**. Jednotlivý jazykový projev se označuje jako *promluva*. Taková promluva, která je zřetelně ucelená i uspořádaná, se nazývá **text**. Navzdory vžitému významu obou termínů mohou být jak promluvy, tak texty v podobě mluvené i psané.

Jazyků vzniklo mnoho, v závislosti na kulturním vývoji jednotlivých lidských populací. Souhrn současných i již vymřelých jazyků světa lze podrobit **genetické klasifikaci jazyků** (třídění podle příbuznosti). Příbuzné jazyky tvoří určitou jazykovou rodinu, která se dále dělí: zpravidla na větev, jež se ještě štěpí na skupiny.

Jazyk lze členit několika způsoby na jednotlivé oblasti, jimž odpovídají i badatelské disciplíny jazykovědy (lingvistiky). Uvádíme jeden z možných přehledů:

3 hlavní složky jazyka:

(1) **Zvuková podoba**: Zkoumají ji fonetika a fonologie; pravopis (ortografie) je soubor pravidel pro zápis mluveného jazyka;

(2) **Slovní zásoba**: zkoumají ji především lexikologie, slovtvorba a sémantika;

(3) **Gramatika** (mluvnice; stavba jazyka a její pravidla): zkoumají ji především morfologie (tvarosloví; nauka o druzích i tvarech slov) a syntax (skladba; o větných celcích).

Z dalších jazykovědných oborů se pozornost soustřeďuje zejména na etymologii (o historickém původu slov), dialektologii (o nářečích, tedy územních dialektech) a stylistiku (o používání jazyka při tvorbě textů).

Řešení 2:

1D, 2J, 3C, 4A, 5H, 6G, 7I, 8E, 9F.

Asimilace (spodoba) znělosti:

Asimilace znělosti je typická pro češtinu, týká se souhlásek, které vytvářejí znělostní páry, asimilace znělosti je jev, kdy ve výslovnosti nějaká znělá/neznělá souhláska působí na jinou (jakoukoli) sousední souhlásku a přizpůsobuje si její míru znělosti.

Znělostní páry souhlásek:												
znělé	b	d	d'	g	h	ř znělé	v	z	ž	dz	dž	
neznělé	p	t	t'	k	ch	ř neznělé	f	s	š	c	č	

zpět [spjet]: P je neznělé, zpětně („proti směru“ psaní či výslovnosti) působí na znělé Z a mění je na jeho neznělý protějšek ve znělostním páru, tedy na S;

prosba [prozba]: B je znělé, zpětně působí na neznělé S a mění je na Z.

Jako neznělá souhláska působí i pauza na konci slova: *nůž* [nůš], *plav* [plaf], *lez* [les].

Hláska Ř má formu znělou (*dři*) a neznělou (*tři*).

Zdánlivě podivné souhlásky DZ a DŽ se v české výslovnosti opravdu vyskytují: *leckdo* [ledzgdo], *léčba* [lédžba].

V češtině výrazně převládá regresivní (zpětná) asimilace: *odpustit* [otpustit], *slad'* [slat'], vzácně se vyskytuje asimilace progresivní (postupná): *shoda* [schoda]. Někdy asimilace působí i přes pauzu: *pod stolem* [pot stolem], *tak bych šel* [tag bych šel].

Úlohy a cvičení 3-1:

Kde se v následujícím textu uplatňuje asimilace znělosti?

Kvalita a množství získávaných zkušeností podporují rozvoj naší osobnosti od dětství k dospělosti. Zkušenosti zpravidla ovlivňují náš způsob prožívání, poznávání i uvažování a snad také vlastnosti našich povah i navazovaných vztahů. Ty zkušenosti, které nestihneme sami shromáždit, můžeme čerpat z literárních či filmových děl.

Jazyková mapa Evropy (anglicky)

Úlohy a cvičení 3-2:

Následující krátké texty rozřaďte do jazykových rodin a – u indoevropské rodiny – do větví; jako bonus se pokuste určit přímo jazyky.

Az elefántok száma erőteljesen lecsökkent, elsősorban élőhelyeik fogatkozása és a vadászat miatt.

В центре стопы слона есть жировая подушка.

Elephant ears have thick bases with thin tips.

Erkek ve dişi fillerin sosyal yaşamları birbirinden çok farklıdır.

Η λέξη "ελέφαντας" προέρχεται από το αρχαίο ελληνικό ἐλέφας (γενική ἐλέφαντος)

In der menschlichen Geschichte spielten Elefanten eine bedeutende Rolle.

La principale caractéristique des éléphants est leur trompe appelée proboscis.

Os dentes dos elefantes são muito diferentes dos dentes da maior parte dos mamíferos.

Slon je charakteristický svým chobotem, což je kombinace nosu a horního rtu,

NEDĚLE 15. 3. (24 dní do slohu / 50 dní do testu / 64 dní do ústních zkoušek):

4. Pár slov o češtině

Čeština patří mezi **jazyky západní skupiny slovanské větve indoevropské jazykové rodiny**. Český jazyk se konstitoval **kolem r. 1000 n. l. v Českých zemích**. Česky mluví příslušníci českého národa (českého etnika), jejichž počet lze odhadnout na **13 milionů osob**: drtivá většina Čechů (asi 10 milionů) žije v dnešní České republice. V zahraničí češtinu používají jako svůj druhý jazyk skupiny českých vystěhovalců i jejich potomků (od Slovenska a Rumunska přes Rakousko a Německo až po Velkou Británii a Spojené státy aj.). Čeština má bohatou historii, rozsáhlou slovní zásobu, dlouhou tradici hodnotné literární tvorby a může se vykázat i mezinárodně ceněnými výsledky jazykovědného bádání (především z 1. poloviny 20. století).

1. Zvuková a písemná podoba:

Čeština má jen **5 samohlásek** (každou z nich v krátké i dlouhé podobě), ale **mnoho souhlásek** (zejm. sykavek a také unikátní hlásku ř). České souhlásky podléhají **asimilaci** (spodobě) **znělosti**. Čeština má stálý **přízvuk** na 1. slabice slova (případně předložkového spojení). Mluvená čeština se územně dělí na **nářečí**.

Čeština užívá jako písmo **latinku**. Pravopis je především fonologický (vychází ze základní zvukové podoby slova), avšak též respektuje stavbu slov.

2. Gramatika:

(a) Morfologie:

Čeština je **flexivní jazyk** (jeho slova vstupují do vzájemných vztahů v textu především prostřednictvím svého ohýbání – tedy tvorby tvarů).

Česká slova se rozděluje do **10 slovních druhů**, jež lze seskupit takto: **I. Slovní druhy ohebné**: A. Slova skloňovaná (jména): 1. podstatná jména, 2. přídavná jména, 3. zájmena, 4. číslovky, B. Slova časovaná: 5. Slovesa, II. Slovní druhy neohebné: 6. příslovce, 7. předložky, 8. spojky, 9. částice, 10. citoslovce.

Ohebná slova vyjadřují dvojí číslo. Jména mají 7 pádů a rozřazují se ke 3 jmenným rodům. Slovesa vyjadřují trojí osobu, trojí způsob, tři základní časy, dvojí slovesný rod a dvojí vid.

Čeština má však v menší míře i znaky jazyků, které flexivní nejsou (některé tvary českých slov vyjadřují více mluvnických významů a doplňujeme je předložkami apod.).

(b) Syntax:

Jednotlivá slova či slovní spojení hrají v konkrétním sdělení roli **větných členů**: jsou jimi přísudek (nejdůležitější větný člen), podmět, přívlastek, předmět, příslovečné určení, doplněk. Každý větný člen může být rozšířen do podoby **vedlejší věty příslušného druhu**. V jednom větném celku jsou věta hlavní a na ní závislá věta vedlejší spojeny vztahem **hypotaxe**, spojení vět na sobě nezávislých se označuje jako **parataxe** (a mezi takovými větami existuje **významový poměr**: slučovací, stupňovací, odporovací, vylučovací, důvodový, důsledkový, vysvětlovací).

Český **slovosled (a větosled)** je určován především **aktuálním členěním**, tedy zřeteli k obsahu sdělení a k záměru mluvčího, méně již zřeteli mluvnickými.

3. Slovní zásoba:

Slovní zásoba **se obohacuje** vznikem **nových významů** již existujících slov, **přejímáním slov** z jiných jazyků, tvořením **víceslovných pojmenování** a **tvořením nových slov**. Ta podoba jazyka, která je kodifikována ve slovnících, gramatikách a jiných podobných odborných dílech, se označuje jako **jazyk spisovný**: je určen pro veřejnou, obecně srozumitelnou komunikaci.

Řešení 3:

Kvalita a množství získávaných zkušeností podporují rozvoj naší osobnosti od dětství k dospělosti. Zkušenosti zpravidla ovlivňují náš způsob prožívání, poznávání i uvažování a snad také vlastnosti našich povah i navazovaných vztahů. Ty zkušenosti, které nestihneme sami shromáždit, můžeme čerpat z literárních či filmových děl.

Maďarština (ugrofinská větev uralské jazykové rodiny); ruština (slovanská větev indoevropské JR); angličtina (germánská větev IE JR); turečtina (turkická větev altajské JR); řečtina (samostatná řecká větev IE); němčina (germánská větev IE); francouzština (románská větev IE); portugalština (románská větev IE); čeština (slovanská větev IE).

Úlohy a cvičení 4-1:

Následující publikace přiřad'te k jazykovědným disciplínám, jimiž se zabývají:

- (1) Helena Confortiová: Česká deklinace a konjugace pro cizince
- (2) Cvičebnice výslovnosti češtiny
- (3) Miroslav Grepl: Skladba spisovné češtiny
- (4) Zbyněk Holub: Doudlebské nářečí
- (5) Miloslava Knappová: Jak se bude vaše dítě jmenovat?
- (6) Markéta Krůželová: Máme rádi sloh
- (7) Petr Sgall – Jarmila Panevová: Jak psát a jak nepsat česky

(A) Dialektologie, (B) etymologie, (C) fonologie, (D) morfologie, (E) ortografie, (F) stylistika, (G) syntax.

Úlohy a cvičení 4-2:

Vše s řešením a hodnocením:

[Souhrnný diktát zvukový: Nádraží](#)

[Souhrnný diktát zvukový delší: Generál](#)

[Vyjmenovaná slova: slovní spojení, doplňovačka1](#)

[VS 2](#)

[VS 3](#)

[Koncovky substantiv 1](#)

[Koncovky substantiv 2](#)

[Skupiny mně/mě 1](#)

[Mně/mě 2](#)

[Zdvojené souhlásky](#)

PONDĚLÍ 16. 3. (23 dní do slohu / 49 dní do testu / 63 dní do ústních zkoušek):

5. Otázka spisovnosti – je to fakt tak důležité?

Pojem **spisovnost** v jazyce náleží projevům psaným i mluveným. Pokyn *Mluvte spisovně!* totiž není nesmyslný. Vztahuje se k situaci, kdy autor a příjemce textu nejsou spolu v úzkém osobním kontaktu (dopis, kniha, přednáška), takže jako čtenáři či posluchači se nemůžeme autora bezprostředně zeptat, pokud bychom něčemu nerozuměli. Základním smyslem spisovného vyjadřování tedy je takovým nedorozuměním předcházet. **Spisovná vrstva jazyka** se proto vyznačuje **3 hlavními rysy**:

1. je sdělná **pro všechny** uživatele jazyka (neobsahuje zvláštnosti regionální, sociální, profesní apod.);
2. je relativně **systematická** (takže skýtá jen málo příležitostí k nejasnostem);
3. je ve vysoké míře **estetická** (budí zájem o text přiměřenou bohatostí i pestrostí výrazových prostředků).

Vrstvy slovní zásoby (některá slova ovšem mohou být řazena do více vrstev):

A. Spisovná čeština:

1. **Slova knižní**: *kráčet, neskonalý, odvětit, trýzeň*;
2. **Historismy**: *halapartna, forman, lenní*;
3. **Archaismy**: *býti, kabátec, peku, regiment*;
4. **Odborné výrazy (termíny)**: *anesteziologicko-resuscitační, trestní právo, vodoteč*;
5. **Publicismy** (z mediální sféry): *deklarovat úmysl, první dáma, filozofie zpracování odpadu*;
6. **Poetismy** (básnické novotvary): *podnebesí, smuténka, Štuclinka a Zachumlánek*;
7. **Slova neutrální**: *dům, nebo, obědvat, postel, remíza, zimní*;
8. **Slova hovorová**: hovorovost **ve slovní zásobě** (*fotit, obýván, propiska, táta*), **ve tvarech** (*můžu, umyju, komunisti*) nebo **ve slovních obrazech** (*jsi mimo mísu, to dáš*).

B. Nespisovná čeština:

1. Interdialekty (nadnářečí): především **obecná čeština** (vznikla jako rozšířené středočeské nářečí; *řek sem, že tvuj je bílej talíř s polívkou u vokna*) a **obecná hanáčtina** (ze střední Moravy; *jednó přišil do dědine jakési štoduvané pán*);

2. **Nářečí** (územní dialekty): *Jardo Macků, seš takovej lícenej chasník, udělej něco: v tej tátovo kúči vylez na špršle a roužni*.

3. Sociolekty:

- a) **Profesní mluva**: *otvírák* (žurn.), *šalovat* (staveb.), *vytunit* (eltech.);
- b) **Slangy** (dialekty zájmových skupin, např. slang sportovní, studentský, kutilský apod.): *bedna, minela, jet na krev; matyka, potítko, dobře ty; šťáva, temovat, vercajk*;
- c) **Některé další sociolekty**, zpravidla vymezené kombinací územního, věkového a sociálního hlediska, např.:

brněnský hantec: *Vyhópne ráno borec z betle, hodí čučku z vokna a zgómne, že zoncna rumpluje*;

pražština (záměrně nedbalá – „cool“ – mluva z pražských středních vrstev; jde vlastně o variantu obecné češtiny): *Helé, koukéj, Simča má novou trvču, páč jede na dovču*;

maminkovština (mluva matek – ze středních vrstev – na mateřské dovolené): *ráno jsme se napapinkali a pak trošku blinkali, ale teď už si mimíska vzal manža*.

4. **Argot**: původně tajná mluva kriminálních živlů (*stříkačka, káča, chlupatý, naprášit; odklonit veřejné finance; na peří nefrčím – nejsem žádná stará smažka*), dnes se rozvíjí i v běžné komunikaci a zahrnuje výrazy obecněji srozumitelné, ale – vlivem silné metaforičnosti apod. – přijatelné hlavně ve velmi neformálním prostředí (*koupím barák za tři míče*).

Řešení 4-1:

1-D, 2-C, 3-G, 4-A, 5-B, 6-F, 7-E.

Úlohy a cvičení 5-1:

Pročtěte si SEZNAM ČETBY PRO MATURANTY a začněte si sestavovat jeho finální verzi: nezapomeňte na kvalitní provedení – nejdřív autor, pak název atd.

Shoda podmětu v množném čísle s přísudkem v minulém čase (připomeňme, že tato relativně složitá oblast českého pravopisu je velmi důležitá: protože čeština často využívá úsporný prvek – nevyjádřený podmět – musí sloveso svým tvarem co nejvíce signalizovat, k jakému podmětu náleží):

Pro podmět jednoduchý , tedy podmět tvořený pouze jedním jménem, platí:		
ZÁPIS	TYP PODMĚTU JEDNODUCHÉHO	PŘÍKLAD SHODY
-i	podstatné jméno rodu mužského životného v množném čísle	<i><u>Chlapci</u> běželi do města. Na dvoře stáli <u>sněhuláci</u>.</i>
	všeobecný podmět v množném čísle	<i><u>Psalí</u> to v novinách.</i>
-y	podstatné jméno rodu mužského neživotného či ženského v množném čísle	<i><u>Počítače</u> nám urychlily práci. <u>Kamarádky</u> jely na výlet.</i>
-a	podstatné jméno rodu středního v množném čísle	<i><u>Děvčata</u> se rychle spřátelila. 17</i>

Není pravda, že podmět musí být v prvním pádě. Pravidlo pro určení podmětu říká, že na podmět se z dané věty ptáme pádovou otázkou prvního pádu – Kdo, co? – ale to neznamená, že (celý) podmět musí být v 1. pádě.

Často to tak samozřejmě bývá: Liška číhá na kořist.

Jindy je ovšem podmětem slovo takového slovního druhu, u něhož se pády neurčují: *Vždyť **létat** je tak snadné. Každé **proč** má své proto. Z prsou se jí vydralo zoufalé **ach**.*

A konečně některé složité podměty chápeme jako jeden větný člen:

*Na takovouhle zbytečnost není **dost peněz**. Zbylo nám totiž jen **pět set korun**. **Karel Čapek** pracoval v redakci Lidových novin. **Tomáš s Terezou** jedou k moři.*

Rod podmětu se určuje výhradně na základě gramatického, nikoli významového hlediska (a platí to i pro rozlišování životnosti a neživotnosti u maskulin):

krávy (Ž) X býci (MŽ) X dobytek (MN) X dobytčata (S)

dítě, oko, ucho (vše S) X děti, oči, uši (Ž)

POZOR: *dny + dni = MN X dnové = MŽ*

Někdy o životnosti rozhoduje jen koncovka: (1.pl) *sněhuláci, draci, ledoborci, roboti, uzenáči* (MŽ) X *sněhuláky, draky, ledoborce, roboty, uzenáče* (MN)

ZÁPIS	TYP PODMĚTU NĚKOLIKANÁSOBNÉHO	PŘÍKLAD SHODY
–	- obsahuje podstatné jméno rodu mužského životního 18 - všechna jména jsou v čísle jednotném	<i>Spisovatelka ani překladatel se akce nezúčastnili.</i>
-i	- obsahuje podstatné jméno rodu mužského životního - alespoň jedno jméno je v čísle množném - přísudek následuje za podmětem	<i>Kočky i pes utekli oknem.</i>
-y	- neobsahuje žádné podstatné jméno rodu mužského životního - všechna jména jsou v čísle jednotném - neobsahuje žádné podstatné jméno rodu mužského životního - všechna jména jsou v čísle množném - přísudek následuje za podmětem - obsahuje jen jména středního rodu - alespoň jedno jméno je v čísle jednotném	<i>Hřeben a mýdlo ležely vedle.</i> <i>Krávy a telata se pásly.</i>
-i/-y	- obsahuje podstatné jméno rodu mužského životního, ale i rodu mužského neživotního či ženského - alespoň jedno jméno je v čísle množném - přísudek předchází podmětu 19	<i>Oknem utekly kočky i pes. / / Oknem utekli kočky i pes.</i>
-a	- obsahuje jen jména rodu středního - všechna jména jsou v čísle množném	<i>Kofata i štěňata si hrála.</i>
-a/-y	- neobsahuje žádné podstatné jméno rodu mužského životního - obsahuje jméno rodu středního, ale i mužského neživotního či ženského - všechna jména jsou v čísle množném - přísudek předchází podmětu 19	<i>Vodu pila kofata a kočky. / / Vodu pily kofata a kočky.</i>

NEDĚLE 22. 3. (16 dní do dosud oficiálně nezrušeného termínu slohu / 42 dní do testu / 56 dní do ústních zkoušek):

Úlohy a cvičení 5-2:

[Shoda P+P 1](#)

[Shoda P+P 2](#)

[Shoda P+P 3](#)

[Shoda P+P 4](#)

[Shoda P+P 5](#)

PONDĚLÍ 30. 3.:

Psaní velkých počátečních písmen v češtině *Skoroesej*

Psaní velkých písmen (rozumí se **na počátku slov**) je bezpochyby **nejtěžší kapitolou** českého pravopisu, a to z těchto důvodů:

a) Velká písmena vždycky znamenají či signalizují zdůraznění, což je v zásadě záležitost subjektivní, individuální, a přitom pravopisná pravidla by měla být všeobecně závazná;

b) Psaní velkých písmen úzce souvisí se společenským vývojem, se změnami preferencí, a dokonce někdy také s politikou, takže i v dobách dnešku nepříliš vzdálených platila poněkud jiná pravidla než dnes, a nepochybně i ta dnešní v leccem brzy zastarají;

c) Psaní velkých písmen se vždy realizuje v nějakém kontextu. Pokud se tedy v jedné komunikační situaci střetnou dva či více kontextů, bude se nám praktikované psaní velkých písmen možná zdát mimo logiku;

d) Pravidla psaní velkých písmen se pronikavě liší podle jednotlivých jazyků, takže pokud se učíme cizí řeči, může se docela dobře stát, že právě v psaní velkých písmen budeme mít hokej.

Nejdřív se podíváme na to nejjednodušší: Velkým písmenem začínají **všechny větné celky**, tedy věty jednoduché i souvětí. *Matka se čtyřletým synem uvízla v Indii. Jaká bude chytrá karanténa? Nepanikařte! Remdesvir zabral, ale vyhráno není.*

Končí-li věta **dvojtečkou** a následuje **výčet**, přičemž jeho položky začínají každá na zvláštní řádce, pak záleží na tom, jak každou položku ukončíme. Jde-li o **celé věty**, pak končíme tečkou a položky výčtu začínají velkým písmenem. Jde-li o **nevětné konstrukce**, pak končíme čárkou a položky začínají malým písmenem. Zakončujeme-li položky středníkem, pak si můžeme vybrat jednu z obou výše uvedených možností, ale musíme se jí důsledně držet.

A teď na to hlavní. Abychom se v tom vyznali, stanovíme si nejprve **základní termíny**:

a) Vlastní jména: to jsou taková slova, která v daném kontextu označují jedinečnou skutečnost, a proto začínají velkým písmenem. *Alena, Brno, Čína, Krakonoš, Puntá.*

b) Obecná jména: slova, která v daném kontextu označují běžnou, opakovanou, relativně často se vyskytující skutečnost, a proto začínají malým písmenem. *dívka, město, země, děda, pes.*

c) Vlastní názvy: víceslovná spojení, která v daném kontextu označují jedinečnou skutečnost, a proto jejich první slovo začíná velkým písmenem a ostatní (další) slova písmenem malým, pokud to ovšem nejsou vlastní jména – ta si své velké písmeno ponechávají; *Česká republika, Děti z Bullerbynu, Organizace spojených národů* (existují ovšem výjimky).

Zvláštní případy obecných jmen:

a) příslušníci plemen – lidských stejně jako zvířecích. *běloch, černoch, rotvajler X Eskymák, Žid* (etnické označení); POZOR: Pravidla českého pravopisu příkazují poněkud nesmyslně psát *indián* namísto vžitého *Indián* (native Americans nejsou lidské plemeno, ale podřazená skupina národů, asi jako *Indoevropané*); ke skutečným komunikačním tragédiím pak může dojít např. ve větách *V cukrárně jsem potkal indiána s indiánem* nebo *V knihovně jsem zahlédl indiánku s indiánkou*.

b) příslušníci náboženských skupin: *křesťan, katolík, protestant, husita, muslim, žid* (= judaista), *buddhista, pohan, jezuita, boromejky*;

c) osoby pojmenovávané (ještě) jinak než (pouze) vlastním jménem: *kníže* (v českém mediálním mainstreamu ustálené přízvisko ultrakonzervativního politika Karla Schwarzenberga), *baronka* (tamtéž přízvisko někdejší britské premiérky Margaret Thatcherové), ale *Mistr* (tamtéž

přízvisko Karla Gotta); zvláštní podobu mají pojmenování anonymních autorů významných sakrálních výtvarných děl středověku: *Mistr vyšebrodský*;

d) příslušníci či příznivci politických a jiných společenských organizací, směrů apod.: *občanský demokrat, lidovec, socan, komouš, konzervativec, levičák, republikán, babišovec, havloid, bakalista; skaut, sokol* (stejně se píše i známý dravec), *májovec, lumírovec; sparťan* (X *Sparťan* v antice), *slávista, motorák* (stejně jako železniční vozidlo). POZOR: Normální člověk nezaváhá a podle kontextu pochopí, kdo se aktuálně rozumí pod označením *piráti* a *zelení*, ale mnozí novináři se snaží prostřáčky zorientovat a píší – v rozporu s pravidly – *Piráti* (členové České pirátské strany) a *Zelení* (členové Strany zelených);

e) Přídavná jména utvořená od vlastních jmen se píší takto: adjektiva přivlastňovací jsou jmény vlastními (píší se s velkým písmenem), ale adjektiva tvrdá a měkká jsou jmény obecnými (s malým písmenem): *Američanův* (názor) X *americký* (fotbal), *Francouzův* X *francouzský*, *Máchův* (deník) X *máchovský* verš (ve stylu K. H. M.);

f) Drtivá většina veřejných písemností či jejich souborů je chápána jako obecné názvy: *cestovní pas, jídelní lístek, katastr nemovitostí, řidičský průkaz*; ale *Zlatá bula sicilská*.

g) Komunisté kdysi v letech své vlády přemýšleli, jak dosáhnout toho, aby se názvy skutečností, které se jim nelíbily, musely psát jen s malým písmenem. A vymysleli pravidlo, že skutečnosti, které jsou již svou povahou jedinečné, se nemusejí/nesmějí psát s velkým písmenem, protože jejich jedinečnost je každému jasná i bez toho. Tak došlo k tomu, že velká písmena zmizela např. z názvů křesťanských svátečních období nebo fakult vysokých škol. V těchto případech se poměry po r. 1989 vrátily k normálu, takže už zase píšeme *Vánoce, Velikonoce* (ale *vánoční svátky*) a *Filozofická fakulta Univerzity Karlovy*, ovšem komunistický princip přetrval např. v psaní válečných konfliktů (komunisté říkali, že bojují za mír, a neshledávali na té formulaci nic divného), takže podle pravidel dnes sice píšeme *Mezinárodní den dětí*, ale *druhá světová válka*, a dokonce pokud byste napsali pravopisně správně s velkým počátečním písmenem *Protektorát Čechy a Morava*, mohli byste mít ještě dnes problémy. Naštěstí roste počet historiků, kteří ve svých knihách uplatňují „nepolitický“, logický pravopis, podle něhož si každá významná historická událost zaslouží – již pro přehlednost a čtenářský komfort –, aby měla svůj vlastní název (*Husitská revoluce, Třicetiletá válka*). Ovšem skutečným reliktem marxistického opiového vidění světa je v Pravidlech českého pravopisu přetrvávající bible (!).

Pokud si myslíte, že tohle byly výjimky, tak připomínám, že šlo pouze o *zvláštní případy* a **výjimky** nastupují až teď:

Než se do nich naplno pustíme, rád bych připomněl další důležité pravidlo, které bývá přehlíženo, ale je zásadní: Důležitým kritériem pro psaní velkých písmen je **kontext a žánr**. Znamená to, že:

1. Názvy nebeských těles se píší s velkým písmenem, jen když označují skutečnosti zasazené do ryze astronomických souvislostí: *Země obíhá kolem Slunce spolu se svou oběžnicí Měsícem*. X *Brzy zapadlo slunce za obzor, země kolem potemněla a na oblohu vyšel měsíc*.

POZOR: Názvy metaforicky či metonymicky odvozené od vlastních jmen a označující obecné skutečnosti se píší s malým písmenem: *V mdlém svitu Venuše jsem si na louce za věstonickými chalupami prohlížel Věstonickou venuši*.

2. Vlastní názvy zeměpisných skutečností se píší tak, že – v jakémkoli slovosledu – druhové substantivum je považováno za pouze obecné a začíná malým písmenem (mně osobně pomáhá následující vysvětlení: je třeba zabránit tomu, aby v abecedním rejstříku u mapy či v atlase byly všechny ostrovy pod písmenem O, všechny ulice pod písmenem U atd.): *Biskajský záliv, zálivy Botnický a Finský; Javorová ulice, ulice Boženy Němcové, náměstí Bratří Čapků*

3. Pomístní názvy (veřejných prostranství apod.) začínající předložkou se píší tak, že první slovo (ta předložka) začíná velkým písmenem a druhé slovo také, ať už znamená cokoliv: *českbudějovická ulice Na Sadech, pražská ulice U Útlů*. POZOR: U jiných než pomístních (zeměpisných) názvů to neplatí: *Jiráskovy romány Proti všem a U nás*.

4. Některé názvy můžeme psát dvojím způsobem, ale pokaždé to znamená něco (trochu) jiného: *Podle známé legendy svatá Helena nalezla v Palestině Kristův kříž.* (postava z křesťanských dějin) X *Napoleon zemřel na Svaté Heleně.* (na ostrově toho jména); *Loni jsme byli na dovolené na Maltě, ale letos pojedeme maximálně tak do Písku.* (dvě destinace pro různě situované zájemce) X *V restauraci si tatínek dal dvě plzně a maminka jednu vídeň.* (pivo a kávu);

5. U velmi známých lokalit se v běžné komunikaci dvojslovné názvy univerbizují – má to ovšem svá pravidla: *Národní divadlo X Rusalka v Národním byla nádherná; Národní muzeum X Sejdeme se ve tři u Muzea. Perský záliv X Po několika letech opět stoupá mezinárodní napětí v Zálivu. Špindlerova bouda* (horská chata v Krkonoších) X *Hřebenovou túru jsme zakončili na Špindlerovce.*

6. Stane-li se zeměpisný vlastní název metonymicky také **obecným jménem**, zpravidla dochází k **počeštění** /zjednodušení) pravopisu: *Hlavním centrem anglického fotbalu je jednoznačně Manchester.* X *Myslím, že manšestr už vychází z módy.*

7. Vlastní názvy obcí, měst a městských částí se píší tak, že velkými písmeny začínají všechna slova kromě předložek: *České Budějovice, Čtyři Dvory, Hluboká nad Vltavou, Lázně Bělohrad, Staré Město pod Landštejnem;* z nejasného důvodu se píše *Staré Město pražské.* Podobná pravidla jako pro obce platí i pro hrady: *Dívčí Kámen, Hrubá Skála* (na odlišení od přírodních lokalit: *Dívčí kameny, Papouščí skála*).

8. Skutečnou lahůdkou jsou názvy administrativních celků v naší zemi. Střetávají se tu: oficiální a neoficiální označení přesně definovaných regionů a pojmenování vágně vymezených oblastí: *Čechy, Jihočeský kraj, kraje Jihočeský a Plzeňský, Kraj Vysočina, okres Český Krumlov* (X *Českokrumlovsko, českokrumlovský okres*), *jižní Čechy* (ale *Jižní Amerika*). *Bydlíme na západním okraji Prahy, konkrétně v městské části Praha 6, máme tu domek ve čtvrti Bílá Hora, takže chodíme venčit pejska až na Bílou horu k mohyle připomínající bělohorskou bitvu.*

9. Názvy náboženských skutečností: existuje tu jistá volnost, ale přece jen: *Bůh* (v křesťanství, judaismu a islámu) X *bůh Zeus, indiáni se modlí ke svému bohu, Bohu díky / díkybohu, vymýšlíš si bůh ví co (bůhvíco).* apod. *Spasitel, Syn boží, Boží hod vánoční, Velký pátek, svatý Šebestián* (mučedník) *socha svatého Šebestiána, Hora Svatého Šebestiána* (krušnohorská obec), *českobudějovický chrám Obětování Panny Marie; Půjďme se podívat do chrámu svatého Víta, ale musíme si pospíšet, protože Svatý Vít bude za chvíli plný turistů, kteří si bez prohlídky Svatovítského chrámu svůj eurovíkend v Praze ani nedovedou představit. Jsem pokřtěný v katolické církvi, ale můj bratranec je členem Českobratrské církve evangelické.*

10. A posledním bodem desatera jsou úřady, instituce, školy, firmy, kulturní zařízení. Pravidlo pro život: Jestliže s takovou právnickou osobou hodlám písemně komunikovat, nejdřív si na její webu zjistím, jak se oficiálně nazývá a jak chce, abych její název psal; a pokud možno se tomu přizpůsobím. *Stouto žádostí se obracíme na Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy. Ráda bych v budoucnu pracovala u Policie České republiky. Naše promoslužby využívá i Divadlo Ungelt. X MInisterstvo školství zrušilo výuku až do května. Ty darebáku, zavolám na tebe policii! Ta hra od Betty MacDonaldové v Ungeltu byla moc fajn.*

Mimořádný zážitek skýtají školy, zejména základní. *Chodil jsem do základní školy v Českých Budějovicích* (obecný název; jedna z mnoha škol v tom městě). X *Absolvoval jsem Základní školu ve Starém Hobzí* (je tam jen jedna, a proto jde o vlastní název). Prostě: čím menší obec, tím větší písmeno...

Vypracoval: Tomáš Malina, Biskupské gymnázium Jana Nepomuka Neumanna v Českých Budějovicích.

6. Způsoby obohacování slovní zásoby

Slovní zásoba se skládá z jednotek – lexémů. **Lexém** je souhrn všech tvarů určitého slova. *Vrána k vráně sedá, rovný rovného si hledá*: 8 slov = 6 lexémů.

Slovní zásoba se vyvíjí: rozšiřuje se o nová slova a jejich významy a zároveň některá jiná slova se z užívání vytrácejí – fakticky zanikají.

Obohacování slovní zásoby má tyto podoby:

1. Vznik nových významů již existujících slov: *vůz* (původně *vůz se zvířecím potahem*, dnes *automobil*), *myš* (původně *drobný hlodavec*, dnes nejčastěji *ovládací zařízení počítače*), *zezelenat* (původně *získat zelenou barvu*, dnes hlavně *začít se podílet na ochraně životního prostředí*);

2. Přejímání slov z jiných jazyků: *žák* (z lat. *diacus*), *cibule* (z něm. *die Zwiebel*), *parfém* (z fr. *parfum*), *sport* (z angl.), *vzduch* (z rus. *воздух*);

3. Tvoření víceslovných pojmenování:

a) **Sousloví:** *vysoká škola*, *kyselina mravenčí*, *tetřev hlušec*, *brát ohled*;

b) **Frazémy:** *křížem krážem*, *pálí mu to*;

4. Tvoření nových slov:

a) **Odvozování:** odvozování **předponami** (*výlet*), **příponami** (*lesní*), **kombinovaně** (*nepolevit*);

b) **Skládání** (zpravidla ze 2 částí): vznikají **složeniny vlastní** (nelze je rozdělit na 2 samostatná slova: *vodovod*, *trojúhelník*) a **nevlastní** (*spřežky*; na 2 samostatná slova je rozdělit lze: *okamžik*, *nahoru*, *bůhvíco*);

c) **Zkracování:** zkracováním vznikají:

i) **zkratky** (*apod.*, *atd.*, *Ing.*, *mj.*, *mjr.*, *např.*, *r.*);

ii) **akronymy:** ve větách plně slouží jako slova (mají platnost větných členů, někdy se i skloňují), můžeme je třídit na **iniciálové zkratky** (*OSN*, *USA*, *DAMU*, *IKEA*, *pin*, *gif*; na internetu *BTW*, *LOL*, *TGIF*) a **slabičné zkratky** (*zkratková slova*; *laser*, *radar*; hovorově: *ódeeska*, *vipák*); často bývá zvykem, že akronym je cíleně vytvořen tak, aby připomínal slovo, které s nezkráceným názvem významově souvisí: *URNA* (Útvar rychlého nasazení), *MRKEV* (Metodika a komplexní realizace ekologické výchovy), *SUD* (Studentské univerzitní divadlo);

iii) **zkracování jednoslovných pojmenování** (*foťák*, *hambáč*, *prázky*, *Tonda*);

d) **Univerbizace:** ze sousloví (zpravidla dvouslovného) vznikne jednoslovné pojmenování, stylově často hovorové (*mobil*, *obývací*, *propiska*, *satelit*).

V souvislosti s vrstvami či obohacováním slovní zásoby nebo při tvorbě textů se často používají pojmy *příznakový*, *příznakovost*.

Příznakovost: vlastnost slova daná tím, že slovo z jedné jazykové vrstvy je použito v textu, který jinak náleží do vrstvy jiné. *V našem městě jsou dva bijáky a v obou se hraje velice skvostně*.

Poznámka: I v rámci jedné jazykové vrstvy existují **slova objektivní** (bez citového zabarvení) a **slova expresivní** (citově zabarvená) – ta jsou:

a) s hodnotícím významem **kladným** (nejčastěji se označují jako **eufemismy**): v neutrální slovní zásobě např. *dříve narozený* (starý), *tělnatý* (tlustý), *odešel na věčnost* (zemřel);

b) s hodnotícím významem **záporným** (nejčastěji se označují jako **pejorativa**): *udavač* (informátor), *psisko* (velký pes), *babizna* (stará žena).

Co to je literatura?

Souhrn všech lidských výtvorů, materiálních i duchovních, se nazývá **kultura**. Kulturu lze třídit podle různých hledisek (časových, územních, tematických atd.). Ale v každém případě důležitou součástí kultury představuje textová tvorba. **Text** je jakýkoli ucelený a uspořádaný jazykový projev, mluvený či psaný. Ovšem zpravidla se důkladněji zabýváme jen těmi texty, které jsou zaznamenány a uchovávány pro další **reprodukcii**.

Texty původně tradované ústně se označují jako **ústní slovesnost**. Texty vzniklé záměrně v písemné podobě tvoří písemnictví neboli **literaturu**. Literatura se z hlediska funkčního dělí na **věcnou** (převládá v ní funkce sdělovací) a **beletristickou** (převládá tu funkce estetická). Pokud **beletristická literatura** poskytuje objevnou, tvůrčí interpretaci skutečnosti, označuje se jako **literatura umělecká**. Druhou podskupinu beletrie představují texty, jež se spokojují jen s prostou zábavností, zbavenou hlubších obsahů: hovoříme zde o **literatuře triviální**.

Existují ovšem také texty na **pomezí mezi literaturou věcnou a beletrií**; je to především **literatura faktu** (cestopisy, životopisy, vzpomínková literatura...) a **beletristické texty v publicistice** (tedy v hromadných sdělovacích prostředcích – médiích) (fejton, sloupek, reportáž; esej...).

Celou situaci ukazuje následující tabulka:

			Reprodukováné texty			
Ústní slovesnost		Literatura				
		Literatura věcná		Beletrie		
			Literatura umělecká		Literatura triviální	
			Literatura faktu			
			Beletristická publicistika			

Počátky literatury spadají do přelomu 4. a 3. tisíciletí př. Kr., kdy v souvislosti s utvářením nejstarších států vznikalo první **písmo**.

Již ve starověku se vyvinulo dvojí dělení textů na **základní literární druhy**: podle **způsobu vyjádření skutečnosti** na epiku, lyriku a drama; podle **jazykové formy** na prózu, poezii a drama. Tyto literární druhy se pak podrobněji člení na jednotlivé **žánry**: epos, tragédii a komedii, bajku, sonet, povídku, román atd.

Starověké a částečně i **středověké písemnictví** se vyznačují některými společnými charakteristickými rysy: (a) není přesně oddělena literatura věcná od beletristické, (b) velký vliv ústní slovesnosti se odráží v převaze poezie nad prózou, (c) hlavními faktory podněcujícími rozmanitost literární tvorby jsou pouze teritoriální, kulturní, náboženské aj. rozdíly mezi národy. Teprve v **novověku**, kdy se (zejména díky knihtisku) prudce zvyšuje objem literární produkce, začíná docházet k ještě bohatšímu rozrůznění beletrie: v euroamerickém prostoru vznikají jednotlivé **literární směry**, zpravidla začleňované do obecnějších kulturních slohů. Někdy se také vymezují jednotlivé **tvůrčí skupiny**. Ve 20. století se významným činitelem ovlivňujícím podobu i vývoj beletrie stala **média**.

Odborným zkoumáním umělecké literatury se zabývá **literární věda**. S ní souvisí i **literární kritika** – obor především mediální tvorby, který zprostředkovává široké veřejnosti kvalifikované názory na beletrii.

Kyvadlo a my

Sledovat kulturu, umění, literaturu v historickém vývoji znamená prodírat se houštinou toho, čemu se tradičně říká **kulturní epochy** nebo – subtilněji – **umělecké slohy**. Bylo by fajn najít v jejich vzájemných vztazích nějaký **systém**, abychom se v tom všem alespoň trochu vyznali, ale existuje vůbec něco takového? A jestliže ano, odkud začít?

Tak to zkusme třeba takhle: Podívejme se do interiérů dvou významných českých chrámových staveb: do augustiniánského kláštera v Třeboni (14. století) a do kostela na Zelené hoře u Žďáru nad Sázavou (18. století). Snadno zjistíme, že ačkoli obě stavby dělí stovky let, mají leccos společného: na první pohled si všimneme hojného využívání lomeného oblouku v klenbě. První stavba náleží do slohu gotiky, pro niž je takový oblouk typický; druhá památka je postavena ve slohu barokním, ale jako by se architekti obou objektů shodovali v uměleckém vkusu, nebo dokonce v náhledu na svět.

Jiný příklad:

Portál kostela svatého Michaela (1614) v Branné na Šumpersku je vybudován v renesančním slohu, ale má společné tvarosloví s průčelím klasicistního Stavovského divadla (1783) v Praze a je jasné, že obě stavby jsou inspirovány starověkou antikou, konkrétně řeckými chrámy.

Chceme-li nějaký názorný doklad toho, oč v takovýchle srovnáních běží, podívejme se na proslulou vatikánskou fresku *Athénská škola* od **Rafaela Santiho**. Slavný italský renesanční umělec namaloval na **počátku 16. století** výjev z fiktivní filozofické školy, kde vidíme slavné starořecké filozofy s atributy nebo v pozicích, které výstižnou zkratkou ilustrují jejich názory.

V ústředním bodě fresky spolu v dialogu krácejí **Platón a Aristotelés** (4. století př. n. l.).

Platón byl přesvědčen, že základ veškerého světa tvoří **ideje** – předobrazy (pravzory) – všech pozemských věcí. Smyslově vnímatelný (empirický) svět se tedy skládá z nedokonalých odrazů těchto idejí (všechny stromy na světě jsou oslabeným odrazem ideje dokonalého stromu). Ideje jsou božského původu, věčné, dokonalé, nehmotné a do našeho vědomí pronikají v okamžiku našeho zrození. Celý náš život je tedy založen na snaze se těmto idejím co nejvíce přiblížit, byť splynout s nimi samozřejmě není možné (nikdo z nás není božsky dokonalý). Jeden příklad za všechny: idea *dobra* se projevuje jako *svědomí*: aniž by nás to někdo nějak zvlášť učil, od malička víme, co je dobré a co špatné, co se smí a co se nesmí. Prostor idejí je **nadsmyslový** a uvědomujeme si jej **intuitivně**. Naše **poznání** tedy směřuje **seshore dolů**: od idejí v *nás* ke smyslově vnímanému světu *kolem nás*. Ke skutečnému proniknutí do světa idejí ovšem potřebujeme čisté, filozofické vědění.

Platónův polemický žák **Aristotelés** viděl tuto problematiku opačně. Podle Aristotela **ideje** jsou obsaženy **ve věcech samých** a člověk se k jejich poznání propracovává **skrze smyslovou zkušenost** (empirii). Naše **poznání** tedy směřuje **zezdola nahoru**: od jednotlivostí *kolem nás* k proniknutí ideje do našeho vědomí. Jedině tím, že ve svém životě vnímáme velké množství stromů, jsme schopni na základě jejich **rozumového (racionálního) zkoumání** a porovnávání dospět k poznání ideje dokonalého stromu.

V **Rafaelově podání** každý z obou filozofů ukazuje tam, kde podle jeho mínění ideje existují: Platón vzhůru (k božskému nebi) a Aristotelés šikmo před sebe dolů (k pozemskému světu).

A právě tyto **dva postoje, platónský a aristotelský**, představují **dva základní lidské přístupy ke skutečnosti**, dvě základní odpovědi na otázku po podstatě světa a po místě člověka v něm (někdy se tu používá pojem *základní filozofická otázka*). Jinými slovy, každý z nás je ve svém životě – aniž bychom si to nějak zvlášť uvědomovali, spíše platonikem, či spíše aristotelikem (přičemž samozřejmě není vyloučeno, že v průběhu života tuto názorovou pozici změním nebo že různá témata nazírám tu jedním, tu druhým pohledem).

Zpátky k našim architektonickým příkladům: je tedy jasné, že tvůrci treboňského kláštera a zelenohorského kostela na takovou základní filozofickou otázku odpovídali shodně, stejně jako se v tomto bodě shodují tvůrci druhé dvojice staveb. Proto můžeme vztah mezi platónským a

aristotelským pohledem využít jako základní vodítko pro **orientaci ve světě dějin kultury a umění** (rozumí se, že především v euroamerické oblasti).

Tím nejnapadnějším, čím se jednotlivé umělecké slohy od sebe liší, je **vztah ke klasické antice**, tedy k té, která je spojována s počátky **demokracie** (vlády lidu), ať už jde o athénskou demokracii nebo o římskou republiku.

Zkrátka, veškeré umění můžeme rozdělit do dvou proudů:

Umění "klasické":	Umění "antiklasické":
Charakteristiky:	
uměřená, střídma	extremizující, exaltovaná
usiluje o vznešený klid, rovnováhu, typičnost	usiluje o dosažení krajní pozice, krajního afektu, výjimečnosti, individuality
řád	mimo-řádnost
"dostředivá"	"odstředivá"
rozum	cit
Primární a určující jsou:	
věci viditelné a na nich jsou závislé věci nadsmyslového světa	věci nadsmyslového světa a na nich jsou závislé věci viditelné
Preferováno je:	
pozemské	nebeské

Převedeno a rozšířeno do filozofických a společensko-politických souvislostí to vypadá takto:

Umění "klasické" ("aristotelské"):	Umění "antiklasické" ("platónské"):
Svět je v úplnosti spíše předvídatelný a poznatelný	Svět je v úplnosti spíše nepoznatelný
Svět je tady a teď	Existuje transcendentní rozměr světa
Společnost je řízena spíše demokraticky	Společnost je řízena elitami
Osobnosti jsou především produktem společenských vztahů	Osobnosti stojí mimo společnost
Náboženství jako výtvar lidské společnosti	Bůh jako nejvyšší skutečnost
Lidé mohou být pány svého osudu	Člověk je konfrontován s boží vůlí či s nezměnitelným osudem
Objektivizace	Subjektivizace
Typizace a běžný život	Individualizace a výlučnost
Člověk si vytrvalým úsilím podmaňuje přírodu	Nedotčená příroda jako boží obraz nebo jako azyl před úpadkovou společností
Technooptimismus	Obrat k rytířským ideálům středověku
Láska jako vytrvalý zápas se společenskými konvencemi	Láska jako trýznivá touha po nedosažitelném ideálu
Autentický jazyk s charakterizační funkcí	Esteticky náročný, artistní jazyk
Konkrétní vyjadřování	Výrazná úloha metafor a zejména symbolů
Spíše politická levice	Spíše politická pravice

Směry "aristotelské":	Směry přechodné	Směry "platónské":
		gotika
	pozdní gotika / protorenesance	
renesance		
	manýrismus	
		baroko
	rokoko	
klasicismus (+ filozofie osvícenství)		
	preromantismus / sentimentalismus	
		romantismus
	biedermeier	
realismus (+ filozofie pozitivismu) a naturalismus (+ filozofický darwinismus)		
	novoromantismus	
		umění konce století (fin de siècle) (první moderna) prokletí básníci, impresionismus, symbolismus, dekadence...
	expresionismus	
druhý/nová moderna: kubismus, dadaismus, futurismus, surrealismus civilismus, poetismus, proletářská poezie a socialistický realismus (+ filozofie marxismu); politicky angažované neepické umění druhé moderny se často oznamuje jako avantgarda		
	magický realismus, absurdní drama	
		postmoderna

LITERATURA (SKORO JEN) PODLE ÚŘEDNÍKŮ:

VELKÝMI PÍSMENY a malými podtrženými písmeny jsou vyznačeni AUTOŘI a anonymní díla, jejichž znalost je podle úředníků z Cermatu povinná pro maturitní zkoušku z češtiny jako celek (tedy již pro test); autory a anonymní díla uvedené nepodtrženými malými písmeny jsem přidal já, protože vím, že jsou pro pochopení vývojových souvislostí české a světové literatury také nezbytní.

LITERÁRNÍ EPOCHY, SMĚRY, PROUDY, HNUTÍ A SKUPINY A VYBRANÍ AUTOŘI LITERÁRNÍCH DĚL (+ ANONYMNÍ DÍLA)

Starověk:

Starověký Orient:

Epos o Gilgamešovi (3. – 1. tisíciletí př. Kr.; Mezopotámie):

První velké dílo světové literatury, první epos (z podžánru hrdinských eposů); původně samostatné básně (Sumerové), později souvislý text (Semité, zejména Asyřané).

2 tematické okruhy: (1) přátelství polobožského krále Gilgameše (z městského státu Uruk) a polidštěného divocha Enkidua a (2) po Enkiduově smrti Gilgamešovo hledání nesmrtelnosti. **Další postavy:** nevěstka Šamchat (sexuálním vztahem polidští Enkidua), lesní obr Chumbaba (symbolizuje divoký přírodní živel), posvátný býk (symbol mužské síly božského původu, ale Gilgameš a Enkidu byli ještě silnější: přemohli jej a zabili), šenkýřka Siduri (radí Gilgamešovi hédonismus – užij si každého dne), stařec Utanapištim (přežil v arše potopu světa – vzor pro biblického Noa –, zná cestu k nesmrtelnosti, ale ta je pro člověka prakticky nedosažitelná: marná snaha o bdění bez spánku, rostlina věčného života ze dna moře), had (symbol cyklického mytického pojetí času – vše se opakuje, včetně koloběhu zrození a smrti; rostlinu věčného života had Gilgamešovi odnese). Gilgameš nakonec dospívá k poznání, že **nesmrtelnost** spočívá v činech pro obec – mohutné urucké hradby.

Bible: Starý zákon (2. – 1. tisíciletí př. Kr.; Palestina; jazyk hebrejštiny; svatá kniha judaismu a křesťanství) a **Nový zákon** (1. – 2. století po Kr.; Palestina a východní Středomoří; jazyk řečtiny; svatá kniha křesťanství): obě náboženství jsou **monoteistická** (jediný, všemohoucí Bůh/Hospodin stvořil svět a vládne mu) a zároveň to jsou náboženství **knihy** a náboženství **smlouvy**; vztah mezi Bohem a člověkem je založený na smlouvě (SZ: když člověk plní Boží vůli, může si být jistý Boží ochranou; NZ: člověk může pociťovat Boží lásku, když sám realizuje svůj vztah k Bohu prostřednictvím láskyplného vztahu k jinému člověku = k bližním).

Některé postavy: SZ (v **5 knihách Mojžišových** aj.): první lidé Adam a Eva, Kain, který zabil svého bratra Abela, Noe s rodinou a zvířaty v korábu-arše za potopy světa, patriarchové Metuzalém, Abraham (praotec Hebrejců, přivedl je do Palestiny – země zaslíbené), jeho syn Izák, jeho synové Jákob (praotec Izraelitů) a Ezau, egyptské otroctví Izraelitů, pod

Mojžišovým vedením vyjít z Egypta (o velikonočním svátku pesach), 40 let očistného života na poušti, nové osídlení Palestiny, soudcové Samson, Samuel aj., králové Saul, David (zabil obra Goliáše), Šalomoun (vynikal moudrostí a dal postavit jeruzalémský Chrám), proroci Eliáš, Izajáš aj., babylonské zajetí Židů (Židé = Izraelité z Judska, tedy z jižní Palestiny, v severní Palestině bylo izraelské obyvatelstvo oslabeno asimilací);

NZ (hlavně **4 evangelia** – tradiční jména autorů Matouš, Marek, Lukáš, Jan): hlavní osobnost Ježíš Nazaretský, jeho narození v Betlémě, Svatá rodina Josef, Marie a Ježíš, tři mudrci-králové,

Ježíšův křest v řece Jordánu od Jana Křtitele (křest jako vnější znamení vnitřního pozitivního přerodu osobnosti), Ježíš jako hlasatel nového náboženství, jež navazuje na judaismus a nově zdůrazňuje šíření lásky k bližním, Ježíšových 12 učedníků-apostolů (vůdčí typ Petr, zrádce Jidáš aj.), Ježíšovo kázání lidu pod širým nebem (Kázání na hoře; modlitba *Otče náš*), Ježíšovy uzdravovací zázraky (vzkříšený Lazar), Ježíšův vjezd do Jeruzaléma o svátku pesach, vyhnání obchodníků z chrámu, Poslední večeře Ježíše s apoštoly (ustanovení bohoslužby mše s obřadním přijímáním chleba a vína), Ježíšovo zajetí Římány, kteří tehdy Palestinu ovládali, Ježíšovo odsouzení římským správcem Pilátem, Ježíšovo ukřižování a zmrtvýchvstání (Ježíš Kristus, považovaný za Božího syna), Pavel z Tarsu jako významný šířitel křesťanství ve Středomoří (*Pavlovy listy* v Novém zákoně).

Křesťané věří, že zmrtvýchvstalý Ježíš po boku Boha Otce vládne na nebesích světa. Posledním spisem NZ je alegorická **Apokalypsa** o vítězství nebeských Božích sil dobra nad temnými silami zla v mohutném zápase před Božím Posledním soudem na konci dějin.

Antika

Antika = kultura a historie starověkého Řecka i Říma (**asi 1000 př. Kr. – asi 500 po Kr.**).

Počátky věd; svár *mýtos* X *logos* = obrazný výklad světa preferující vztahy X exaktní výklad světa preferující fakta; základní typy státního zřízení a politického uspořádání (monarchie, aristokracie, tyrannis, demokracie, římská republika, císařství); antropomorfizovaná božstva na hoře Olymp (nejvyšší bůh Zeus, 2. p. Dia; jeho starořímská obdoba: Jupiter); ideál všestranně rozvinuté osobnosti; stavební slohy (sloupové řady) dórský, iónský, korintský.

Starověké Řecko

HOMÉR (Homéros; Řecko; asi před r. 700 př. Kr.): hrdinské eposy *Ílias* (o desetileté Trójské válce, v níž Řekové dobyli a zničili maloasijské město Tróju) a *Odysseia* (o desetileté dobrodružné zpáteční cestě řeckého hrdiny Odysseia, krále z ostrova Ithaka, domů).

Předchozí události nejsou v Íliadě zmíněny, protože staří Řekové je znali z jiných bájí: jde o zlaté *jablko sváru*, které mezi bohy vrhla bohyně sváru Eris a které bylo určeno *té nejkrásnější*, o *Paridův soud*, kdy od narození zapuzený trójský princ Paris přiřkl jablko bohyni lásky a krásy Afrodítě (takže zklamal zbylé dvě ze *tří grácií*: bohyně Athénu a Hérú), odvážný Paridův únos nejkrásnější pozemské ženy Heleny (již mu za odměnu přislíbila Afrodítě) z řeckého městského státu Sparta.

Některé postavy Ílias: Paris a Helena (oba již žili v Tróji), Helenin oklamáný manžel, spartský král Meneláos, jeho bratr mykénský král Agamemnón (velitel řecké trestné výpravy proti Tróji), Paridův bratr Hektór, trójský král a Paridův i Hektórov otec Priamos, řecký hrdina Achilleus (zranitelný jen na patě – Achillova pata; zabil Hektóra, ale sám byl zabit Paridem, který jej zasáhl šípem právě do paty), lstivý Odysseus (autor a hlavní realizátor úskoku, jenž přinesl Řekům konečné vítězství a Tróji definitivní zkázu: do Tróje se skupinou bojovníků dostal v dutém dřevěném koni, kterého Trójané jako domnělý dar bohů vtáhli do města coby památník na – ovšem jen předstírané – odplutí Řeků, a v noci otevřel řeckému vojsku městské brány); Trójská válka probíhala nejen na zemi, ale také mezi olympskými bohy: někteří pomáhali Řekům (zejména bohyně rozvážného boje Athéna, bůh ohně a kovářství Héfaiastos), jiní Trójanům (bůh slunce Apollón, Afrodítě);

Odyseia: titulní postavou je ithacký král Odysseus, během dlouhé a komplikované plavby přijde postupně o veškerou posádku i loď, neboť se musí utkat s lidožravými jednookými obry Kyklópy (syny boha moře Poseidóna), s krvelačnými mořskými obludami Skyllou a Charybdou, unikne zrádným okouzlujícím pěvkyním Sirénám, uvázne však na delší dobu u krásné kouzelnice Kirké, pak u mořské nymfy (víly) Kalypsó a nakonec u krále Alkina v zemi pohostinného námořnického národa

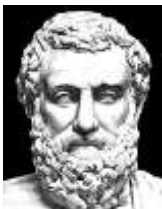
Fajáků; ti mu ovšem nakonec pomohou vrátit se na rodnou Ithaku a po celkem dvacetiletém odloučení se opět shledat s věrnou manželkou Pénélopou (která vytrvale odolávala svodům neurvalých nápadníků) a s mezitím dospělým synem Télemachem.

V **kompozici** obou homérských eposů hraje významnou roli retrospektiva: jejich děj začíná vždy téměř před závěrem příběhu a o předchozích událostech se dozvídáme z vyprávění postav.

EZOP (Aisópos; asi 6. století př. Kr.): **Bajky:** soubor asi 400 bajek v próze, stal se vzorem a inspirací pro evropské bajkaře až do současnosti, ovšem raněnovověké verze ezopských bajek (klasicistní autoři Francouz Jean de La Fontaine a Rus Ivan Andrejevič Krylov) bývají veršované. Bajky *Havran a liška*, *Želva a zajíc*, *Mravenec a cvrček*, *Dub a třtina*, *Jehně a vlk*, *Liška a čáp*, *Lev a myška*, *Osel a kůň*, *Břicho a údy*, *Vlk a pes...*

Kolem r. 500 se v **Athénách** zrodilo první řecké – a evropské – **divadlo**. Vzniklo na Velkých Dionýsiích, což byly bujaré slavnosti na počest Dionýsa, boha plodnosti, úrody a vína. Významnou součástí Dionýsií tvořily sborové zpěvy dithyramby. Až herec Thespis vyčlenil ze sboru mužskou postavu (protagonistu), která používala masku a sboru odpovídala; tak vznikl základ dramatického dialogu.

Aischylos (kolem 500 př. Kr.): první evropský dramatik. Zavedl druhého herce, čímž vytvořil dramatickou akci. Divadelní hry-tragédie *Peršané* (z Řecko-perských válek, jichž se sám zúčastnil), *Upoutaný Prométheus* (z mytologie; hrdina je podroben trestu za vzpouru proti bohům), *Oresteia* (titulní hrdina Orestés mstí smrt svého otce, mykénského krále Agamemnóna).

SOFOKLÉS (5. století př. Kr.): zvýšil počet herců, každý z nich ovšem hrál více rolí (i ženských). Tragédie *Antigoné* (o princezně z města Théby, která musí volit mezi úctou k mrtvému bratru a loajalitou k obci), *Ělektrá* (o mykénské princezně, která spolu se svým bratrem Orestem – viz Aischylos – pomstí smrt jejich otce Agamemnóna), *Král Oidipús* (o thébském princovi a posláze králi, který se marně snaží uniknout naplnění pochmurné věštby, podle níž zabije svého otce a ožení se se svou matkou; odtud psychologický pojem *oidipovský komplex*; ve hře také Oidipús vyluští hádanku kruté příšery Sfingy),

Eurípídés (5. století př. Kr.): tradiční mytologické náměty zpracovával originálním, až provokativním způsobem, s vynikající znalostí psychologie postav, zejména žen. Tragédie *Médeia* (titulní postava je princezna z černomořské Kolchidy, která se osudově zamilovala do řeckého hrdiny Iásona, který připlul v čele výpravy Argonautů, pomohla mu získat posvátné beraní zlaté rouno, uprchla s Iásonem do Řecka, ale když zradil její lásku, odhodlala se ke krvavé pomstě).

Aristofanés (kolem 400 př. Kr.): hra-komedie *Lýsistraté* (z právě probíhající Peloponnéské války mezi Athénami a Spartou; titulní hrdinka – mladá Athéňanka – zorganizuje hnutí žen z obou válčících stran za ukončení války: ženy si stanoví podmínku, že svým válčícím mužům poskytnou intimní kontakt jen výměnou za mír; pod názvem *Nejkrásnější válka* vznikla upravená česká verze: autoři Vladimír Renčín aj.).

Starověký Řím (tvorba v latině)

Plautus (kolem 200 př. Kr.): *Komedie o hrnci* (inspirace ke klasicistnímu Molièrovu *Lakomci*).

Vergilius (1. století př. Kr.): spolu se satirikem Horatiem a všestranným Ovidiem tvoří trojici nejvýznamnějších literátů-básníků za vlády prvního římského císaře **Augusta**, kdy Římská říše pod autoritativní vládou zažívala obnovenou stabilitu a kulturní rozkvět. Básnické knihy (idylického i naučného rázu) *Zpěvy pastýřské* a *Zpěvy rolnické*, umělý epos *Aeneis* (o založení Říma potomky trójského hrdiny Aenea; který unikl z hořící dobyté Tróje a do Itálie doplul po mnoha dobrodružstvích – návaznost na Homéra). Ve *Zpěvech pastýřských* je mj. pasáž o chlapci, jehož narození předznamená blažený věk na konci dějin (*Chlapec jak bůh už povede život, / s bohy i sám bude vidán, / všechn pak usmíří svět.*) – odtud byl Vergilius ceněn jako ten, kdo prorokoval příchod Božího syna Ježíše Krista; proto se také Vergilius stal jednou z hlavních postav renesančního eposu *Božská komedie* od Danta Alighieriho.

OVIDIUS (kolem přelomu letopočtu): vynikl jako básník, který dokázal vložit psychologii současného člověka do postav obecně známých mytologických příběhů: básnické sbírky *Listy heroin* (manželky hrdinů píší svým mužům pobývajícím nyní ve vzdálených zemích), *Proměny* (*Metamorfózy*; zveršované antické báje s klíčovým motivem proměny). Dnes nejpopulárnějším Ovidiovým dílem ovšem zůstává sbírka *Umění milovat* – ironicko-satirická kniha o navazování a pěstování intimních kontaktů mezi mladými lidmi v Římě v tehdejší atmosféře uvolněných pravidel sexuálního života.

Již jako proslulý básník byl Ovidius poslán Augustem – z dnes neznámého důvodu – do doživotního vyhnanství v Černomoří; Ovidius tam napsal sbírky *Žalozpěvy* a *Listy z Pontu* (Pontus byl latinský název Černého moře).

Ve 4. století se **křesťanství** stalo náboženstvím nejprve povoleným (císař Konstantin I. Veliký: *Edikt milánský*) a posléze státním (císař Theodosius I.). Vzápětí bylo Římské impérium zasaženo **Stěhováním národů** (4. – 6. století): invazní migrací asijského kmene Hunů a evropských germánských kmenů.

V r. 395 se Římská říše rozdělila ve směru Z-V. **Západořímská říše** (metropole Řím; úřední a literární jazyk latina) zanikla r. 476 pod náporu Germánů, zatímco **Východořímská říše** (metropole Konstantinopolis/Cařihrad; jazyk řečtina) přetrvala a teprve postupně v ní došlo k prolnutí antické a středověké kultury (**Byzantská říše**). V Evropě se tak posílilo rozdělení na 2 základní kulturní okruhy, západní latinský a východní řecký. Kolem r. 400 vznikl kvalitní latinský překlad Bible, zvaný *Vulgata* (= v obecném jazyce); jeho hlavním autorem byl kněz **svatý Jeroným**.

Středověk

Středověk = období lidských dějin (**tradičně vymezované 476 – 1492**) spojené především s **feudálním uspořádáním společnosti**: obyvatelstvo je hierarchicky rozděleno na vrstvy (stavy), které jsou navzájem provázány vztahy ochrany (páni) a služby i poslušnosti (vazalové). Středověk se dělí na:

a) Raný středověk (476 – 1000): vznik barbarských (především germánských) států, je založena křesťanské „praunijní“ mezinárodní organizace nazývaná Svatá říše římská (franský král Karel I. Veliký – autor myšlenky středověkého římského císařství, sám byl císařem od 800; východofranský král Ota I. Veliký – římský císař od 962; pak souvislá řada císařů až do 1806). **Karolinská a otonská renesance:** návaznost na antiku včetně rozsáhlého opisování antických textů. Zrodil se feudalismus. V **Českých zemích** první tamější stát **Velká Morava** a pak počátky **Českého knížectví**. V evropské literatuře **středověké hrdinské eposy** a **první legendy** – příběhy o světcích.

b) Vrcholný středověk (1000 – 1300): rozvoj feudalismu, společnost je uspořádána podle feudálního **učení o trojím lidu**: vládnoucími vrstvami jsou málo početné skupiny: šlechta (válečníci) a duchovenstvo (kněží farní i řeholní; řeholníci vytvářejí ze svých klášterů centra vzdělanosti), obživu společnosti zajišťují poddaní (počtem drtivě převažující zemědělci, nucení k odvádění platů ve prospěch šlechty a duchovenstva). Doba **rytířů a hradů**, válečné křížové výpravy do Palestiny proti muslimům. **Legendy, rytířské eposy, první kroniky**; silná **převaha náboženských (duchovních) námětů** v umění. **Románský sloh a první období slohu gotického.**

c) Pozdní středověk (1300 – 1492): začínající rozmach **měst** vede k narušení feudálního systému trojího lidu, vzniká a rozvíjí se **měšťanstvo** jako ekonomicky silná společenská vrstva, která začíná usilovat o podíl na politické moci. Těžiště vzdělanosti se začíná přesouvat z klášterů do měst (přibývá vysokých škol – **univerzit**). V Českých zemích **husitství**: hnutí směřující na základě mravní i institucionální nápravy církve k emancipaci neurozeného (nešlechtického) lidu. Vznik a rozvoj **měšťanské kultury**, v umění **přibývají světské náměty**. **Vrcholná gotika a počáteční renesance.**

Artušovský cyklus (6. – 15. století; Velká Británie; keltské jazyky a písemné zachycení též v latině): soubor hrdinských příběhů o králi keltského kmene Britů (na Britských ostrovech) Artušovi (Arthurovi), jejich povaha se postupnými úpravami posouvala do žánru příběhů rytířských (rytíři kulatého stolu), světová popularita těchto textů, jejich hlavních postav (kromě krále Artuše královna Guinevera, rytíř Lancelot a Percival, kouzelník Merlin) i některých reálií (zámek Camelot, meč Excalibur) se odvozuje od knižních zpracování z 12. – 15. století

Píseň o Nibelunzích (písemná podoba ze 13. století; bavorské a rakouské Podunají; němčina): Hrdinský epos. Hlavními postavami jsou milenecké páry Siegfried – Kriemhilda a Gunter – Brunhilda, děj se soustřeďuje kolem jejich námluv a kolem soubojů o poklad podzemních trpaslíků Nibelungů.

Píseň o Rolandovi (hlavně 11. století; Francie; francouzština): Rytířský epos o dobovačném tažení franského krále Karla I. Velikého do severního Španělska: k významné bitvě došlo v pyrenejském průsmyku Roncesvalles, kdy byl na zpáteční cestě do Francie poražen zadní voj Karlova vojska, vedený mladým rytířem Rolandem, jenž v bitvě také padl. Epos ovšem nakládá s historickou skutečností velmi volně: za času Karla Velikého ještě rytířské vojsko nebylo a porážku franskému vojsku uštědřili divocí Baskové, zatímco epos je nahradil muslimskými Araby.

KONSTANTIN A METODĚJ (9. století; Řecko v Byzantské říši – rodné město Soluň – a stát Velká Morava v Českých zemích aj.; staroslověnština): řečtí bratři, křesťanští misionáři působící na vrcholu svého bohatého života na Velké Moravě. Ocitli se tam (863) poté, co velkomoravský kníže **Rostislav** s úspěchem požádal byzantského císaře Michala III., aby vyslal na Velkou Moravu misii, která by tam šířila **křesťanství s jazykově zcela slovanskou**

liturgií, aby tak byli vytěsnění franští misionáři, kteří při mši používali latinská biblická čtení, ovšem zároveň působili jako beranidlo franského (posléze východofranského = německého) politického vlivu.

K+M přišli na Velkou Moravu s **evangelijním textem** přeloženým z řečtiny do **staroslověnštiny** (což je – zjednodušeně řečeno – dnešní název pro tehdejší balkánské slovanské nářečí, které K+M dobře znali), staroslověnský text zapsali písmem **hlaholici**, které sami vytvořili, protože řečtina nemá znaky pro mnohé slovanské hlásky (zejména po měkké souhlásky aj.), evangelijnímu překladu předradili stsl. přemluvu **Proglas**, v níž průkopnický hájili zásadu, že každý křesťan by měl přijímat Boží slovo (= biblický text) ve svém rodném jazyce, napsali další stsl. texty zejména liturgické a právní povahy.

K+M prezentovali výsledky své misie v Římě a Cařihradě, Konstantin v Římě vstoupil do kláštera (jako mnich Cyril; odtud výraz **cyrilometodějská misie**), Metoděj se vrátil na Velkou Moravu a působil tam až do své smrti r. 885, byť musel čelit Rostislavovu nástupci, knížeti Svatoplukovi, který podporoval franské misionáře proti staroslověnským. Svatoplukovo vyhnání stsl. kněží (žáků K+M) na Balkán vedlo k založení tamějších slovanských literatur na velkomoravském základě; staroslověnština a velkomoravské písemnictví se staly **počátkem literárního života v celém slovanském světě**.

O životě K+M vznikly brzy po jejich smrti životopisy **Život Konstantinův** a **Život Metodějův**: bývají nazývány *Panonské legendy*, ovšem toto označení je nepřesné: jednak jako *Panonie* se označovala část Maďarska ležící Z od Dunaje, ale většina Velké Moravy sem nezasahovala, jednak nejde o legendy, neboť zde chybějí zázračné motivy.

Kristiánova legenda (**Život a umučení svatého Václava a jeho báby svaté Ludmily**; konec 10. století; České země; latina): první české dějepisné dílo, líčí počátky dynastie Přemyslovců v čele Českého knížectví, počínaje mytickým Přemyslem Oráčem (jeho profese symbolizuje plodnost) a jeho manželkou věštkyní (později zvanou Libuše), ovšem jádrem textu je **dvojlegenda**, jejímiž hlavními postavami jsou: (1) **svatá Ludmila**, manželka prvního českého knížete Bořivoje, po

jeho smrti uškrcená (jako výsledek soupeření o vliv na výchovu jejích vnuků – následníků trůnu) na příkaz své také ovdovělé snachy Drahomíry, a (2) **svatý Václav**, Drahomířin starší syn a kníže, probodnut svým mladším bratrem (a vzápětí nástupcem) Boleslavem kvůli sporu o větší, či menší vstřícnost vůči zahraničním velmocím.

Legendu napsal mnich Břevnovského kláštera Z od Prahy na popud pražského biskupa Vojtěcha Slavníkovce, evropsky významné osobnosti otonské renesance (zabit na misii v Pobaltí; **svatý Vojtěch**).

Hospodine, pomiluj ny (*Pane, smiluj se nad námi*; České země; konec 10. století; čeština / staroslověnština): nejstarší známé slovesné dílo v češtině, ovšem ještě s prvky staroslověnštiny; duchovní píseň, jejím možným autorem by mohl být svatý Vojtěch; nejstarší česká „hymna“.

KOSMAS (kolem 1100): český (pražský) kněz, evropsky zcestovalý i vzdělaný. Napsal latinsky **Kroniku Čechů**: tato první česká kronika vznikla jako souhrn dosavadních českých dějin od

počátků (praotec Čech na hoře Říp, Krok a jeho 3 dcery, Libuše a Přemysl...) až k současnému vrcholu – vládě prvního českého krále Vratislava I. z dynastie Přemyslovců (vládl 1085 – † 1092). Při zachycení nejstaršího období si autor vypomohl analogiemi s mytickými příběhy jiných slavných národů (praotec Čech má rysy Mojžíše i Aenea) i s historickými událostmi (Libušin soud je obdobou tehdejších sporů mezi římskými císaři a papeži). Kronika se vyznačuje silnou beletristickou kvalitou.

Alexandreida (původní verze v latině z Francie 12. století, upravené překlady vznikly v mnoha evropských jazycích, česká verze je z doby kolem 1300): umělý (ovšem anonymní) rytířský epos o starověkém makedonsko-řeckém vládcí a úspěšném vojevůdci Alexandru Velikém, jenž je tu líčen jako vzorový středověký panovník (s rysy mj. Přemysla II. Otakara).

Kronika tak řečeného Dalimila (začátek 14. století; České země; první kniha zcela českého původu v češtině): veršovaná kronika, v pasážích o nejstarších dějinách je obsahově blízká Kosmovi, u událostí ze 13. století se autor (dodnes neidentifikovaný; jméno Dalimil mu bylo přiřknuto omylem), jenž patrně pocházel z řad českého panstva, staví ostře kriticky k politice tehdejších přemyslovských králů, mj. kvůli jejich odporu vůči šlechtě a kvůli jejich podpoře německé kolonizace.

Mastičkář (14. století; České země; čeština): pouliční veršované komické drama, žánrově je lze blíže určit jako znevažující travestii na velikonoční, pašijové hry. Mastičkář mistr Severin a jeho sluhové, mazaný Rubín a přitroublý Pustrpalk, nabízejí údajně zázračné, ve skutečnosti však spíše podvodné léčivé masti; mezi jejich zákazníky jsou i ženy (Tři Marie) jdoucí nabalzamovat tělo ukřižovaného Ježíše.

Dřvo sě listem odievá (*Strom se obléká do listí*; 14. století; České země; čeština): lyrická píseň opěvuje – na pozadí jarní přírody – skrývanou lásku dvou mladých lidí. Píseň vznikla v měšťanském prostředí, ale navazuje na dvorskou lyriku (vytvářenou a přednášenou putujícími pěvci – minnesängry aj.). Píseň svědčí o výrazném rozvoji češtiny za kulturně podnětné vlády českého krále a římského císaře **Karla IV.** z dynastie Lucemburků (vládl 1333/1346 – 1378);

Podkoní a žák (14. století; České země; čeština): humorný (umírněně satirický) veršovaný dialog odehrávající se v městské krčmě; oba mladíci, pomocník ze stáje a univerzitní student, vychvalují každý své živobytí, ale nechtěně tak prozrazují, že oběma se daří mizerně.

JAN HUS (asi 1370 – 1415; České země; latina, čeština): český kněz, učitel na Pražské (Karlově) univerzitě a náboženský reformátor, duchovní otec husitství – českého emancipačního náboženského a sociálního hnutí v 15. století. Hus vynikl – na univerzitě i v pražské Kapli betlémské – jako velmi pohotový a šťavnatý řečník, výstižně kritizující existující příkrý rozpor mezi původním, z evangelií vycházejícím pastoračním posláním kněžstva a aktuálním ekonomickým a politickým vlivem vysokých duchovních představitelů, zjištěně podporovaných panstvem.

Hus psal teologické spisy latinsky (*O církvi*) i česky (*Knížky o svatokupectví*), sestavil sbírku svých kázání v češtině *Postila* (*Post illa verbe* = lat. *Po těchto slovech*; obvyklý začátek kázání). Zajímavý je Husův spisek *Dcerka*, průkopnický zaměřený na podporu duchovního zrání mladých dívek. Hus je možným autorem latinského spisu *O českém pravopisu*, v němž je pro češtinu vůbec poprvé navržena diakritika.

Od r. 1412 byl Hus – již celonárodně respektovaná osobnost – pronásledován církevním vyšetřovacím úřadem inkvizicí. Přijel na nejvyšší církevní shromáždění – koncil – do německé Kostnice, ale tam jej církevní autority ve spolupráci s římským králem Zikmundem odsoudily jako kacíře (nebezpečného hlasatele bludných věroučných názorů) a daly jej upálit (1415). Husova smrt podnítila v Čechách rozmach **husitství**: jako **husitská doba** se označují léta 1402 – 1485, jádro této epochy bylo skutečnou **Husitskou revolucí** (1419 – 1436). Husitství posílilo společenskou roli neurozeného obyvatelstva, především měšťanů a mělo velkým vliv na rozvoj češtiny v liturgickém, literárním i politickém prostředí.

Přelom středověku a novověku

Renesance a humanismus

Renesance: kulturní epocha na rozhraní středověku a novověku (14. – 16. století), navazuje – ovšem s časovou prodlevou – na antiku (viz název: fr. *renaissance* = *znovuzrození*), je podnícena především rozvojem měšťanstva, tedy růstem jeho ekonomické a nově i politické síly, mj. v návaznosti na přínos epochy zámořských objevů.

Renesance čerpá také z **první etapy vědecké revoluce**, která zkoumá makrokosmos (vesmír) i mikrokosmos (vlastnosti látek a strukturu organismů včetně lidského těla). Člověk opouští pozici tvora stlačeného k zemi velebností Božího stvořitelského díla (což je poloha, kterou mu předtím vnucovala gotická doba) a zaujímá postavení bytosti, která je – v souladu s Biblí i přírodní vědou – vrcholem stvoření a stojí uprostřed všeho světa.

Renesance se tedy vrací k antice jako k epoše prosazující **pozemský ideál dobra i krásy** a preferující **všestranně rozvinutou, sebevědomou osobnost**. Základem lidského poznání jsou **smyslové vjemy** a teprve z nich vychází a jimi je vymezeno poznání spekulativní (abstraktní, teoretické).

Je kladen **důraz na člověka** s jeho určující biologickou, psychologickou a společenskou podstatou, bez ohledu na feudální privilegia. V zobrazování skutečnosti posilují **realistické tendence**, včetně důrazu na **psychologii postav**. Renesance přináší **nové pojetí religiozity**: renesanční pojetí křesťanství nevyklučuje neskrývané prožívání slasti v běžném životě.

Renesanční **literatura** přináší rozvoj tvorby v národních jazycích. Ožívají některé již (polo)zapomenuté antické žánry, především klasické divadlo. Pokračuje sice využívání tradičních námětů biblických a mytologických (zde posilují ty, které jsou antického původu), ale jsou nově interpretovány jako racionálně vystavěné i emocionálně bohaté zobecňující obrazy lidských osudů.

Zásadní změnu přináší vynález **knihtisku** (1455 Němec Johannes Gutenberg): způsobil prudké rozšíření textů mezi veřejností, rozvoj gramotnosti i rozmach intimní (důvěrné) tematiky, určené k tichému samostatnému čtení (nikoli k hromadnému předčítání jako dosud).

Humanismus: umělý (ex post) název pro charakter renesanční textové tvorby, zejména badatelské a vzdělávací. Humanisté si kladli široce pojaté otázky o lidské existenci (otázky existenciální). Odpovědi přitom hledali v širokém zájmu o člověka a jeho přirozenost; tím zásadně překonávali úzký koridor středověkého literárního mainstreamu, který preferoval jen moralizující, výchovné, evangelizační a přímočaře naučné cíle.

Itálie (poznámka: od tohoto okamžiku budeme samosebou rozumět, že všechna zmíněná díla jsou psána v národním jazyce; výslovně uvedeme jen odchylky):

DANTE ALIGHIERI (1265 – 1321): básnická skladba **Božská komedie**: první velké dílo v italštině, hlavním tématem je cesta člověka k Bohu. Děj se odehrává o Velikonocích (svátcích Vzkříšení) roku 1300 (kulatý rok na přelomu staletí a vypravěč sám vstupuje do věku životní zralosti). Kompozice díla je založena na čísle 3 (křesťanský koncept Svaté trojice: Bůh Otec, Boží syn = Kristus, Duch svatý): Předzpěv + 3 části (= 3 zásvětní říše: **Peklo**, **Očistec**, **Ráj**) po 33 zpěvech (celkem 100 zpěvů), sloky jsou tříveršové (terciny), 3 hlavní postavy (vypravěč Dante; starořímský básník Vergilius – od starověku (viz tam) oceňován také jako básník, který navzdory svému pohanství předpovídal Kristův příchod; nebeská dívka Beatrice).

Dante provázený Vergiliem putuje Peklem a Očistcem: setkává se tam s významnými a slavnými osobnostmi minulosti i současnosti (včetně českých králů Přemysla II. Otakara a Václava II.), do Ráje – do blažené Boží blízkosti – přivádí Danta sama Beatrice (lat. *beatus* = *blažený*), která je tak povýšena a odhalena jako symbol božské dokonalosti i krásy. Božská komedie se tak stává souhrnem veškeré dosavadní duchovní cesty křesťanského lidstva směrem ke spáse (duchovnímu osvobození skrze Boží lásku).

Božská komedie má ještě gotické prvky (muž vzhlíží k obdivované ženě-ochranitelce), ale na počátek renesance náleží mj. celistvým, nikoli jen nábožensky moralistním pohledem na úděl člověka na světě. Dílo se původně jmenovalo jen *Komedie* (název se vztahuje ke šťastnému konci, neznamená tedy humorné vyznění); přívlastek *Božská* připojil až Dantův obdivovatel Giovanni Boccaccio.

FRANCESCO PETRARCA (1304 – 1374): tvůrce sonetu: jde o nejoblíbenější formu lyrické poezie, schéma veršů ve slokách 4-4-3-3, sloky jsou navzájem provázány rýmem, obsah sonetu směřuje k pointě.

Básnická sbírka **Zpěvník = Sonety Lauře**: Laura je dokonalá pozemská dívka, ovšem platonický milostný vztah mezi ní a básníkem je líčen již se smyslem pro psychologizaci, takže Laura svým charakterem stojí mnohem blíže postavám běžného života než Dantova Beatrice (dokonalým mužem byl pro Petrarca český král a římský císař Karel IV. – oba se několikrát setkali, mj. v Praze).

GIOVANNI BOCCACCIO (1313 – 1375; Itálie): knižní soubor 100 novel + rámcový příběh z evropské morové epidemie 1348 **Dekameron**: 3 mladíci a 7 dívek – všichni z patricijského, tedy blahobytného měšťanského prostředí – si v azylu ve venkovské vile nedaleko Florencie vyprávějí příběhy (10 dní x 10 příběhů; řec. *déka* = lat. *decem* = *deset*), které ilustrují roli ctností a neřestí v lidském životě. Novely vedou čtenáře k tomu, aby hodnotu ctností a neřestí posuzoval ve vztahu k situačnímu kontextu. Převažují erotické náměty jako oslava života a kontrast k tématu smrti (líčení morových hrůz v rámcovém příběhu je velmi naturalistické).

Francie:

FRANÇOIS VILLON (po 1400 – 1463 či později): absolvent nižších (artistických) studií na Pařížské univerzitě (Sorbonně), poté vedl tulácký život, dostával se do konfliktu se zákonem. Psal lyrickou a lyrickoepickou poezii. Renesanční literaturu obohatil tématy, která jsou velmi vzdálená klasické antice, ale zato vyrůstají z bohaté i drsné životní zkušenosti. Villon s mimořádnou

introspekci líčí vlastní pocity deziluze, melancholie a kajícího, které se snaží přehlušit lehkomyšlností, cynismem, erotickou náruživostí. Celá jeho tvorba je ovšem zároveň postoupena buřičstvím, které je zaměřené vůči panujícím společenským pořádkům (aroganci mocných aj.).

Z Villonovy tvorby vynikají 2 rozsáhlejší díla: **Odkaz** (*Malý testament*) a **Závěť** (*Velký testament*). Kromě toho Villon napsal řadu jednotlivých básní. Vytvořil žánr nazývaný **villonská balada**: jde o lyrickoepické básně o 5 slokách a na provokativní témata (*Balada o tlusté Margot*, *Nárek někdejší sličné zbrojmistrové* aj.).

Ve Villonově tvorbě najdeme rysy předjímající jednak **barokní vidění světa** (ovšem bez konvenční religiozity), jednak tvorbu konce století, zejména francouzských **prokletých básníků**.

Španělsko:

MIGUEL DE CERVANTES (1547 – 1616): chudý šlechtic, prožil dobrodružný život jako žoldnér, ocitl se i v pirátském zajetí. V pokročilém věku napsal román **Důmyslný rytíř don Quijote de la Mancha**: dvousvazkové dílo původně vznikalo jako humoristický román o chudém šlechtici, který si hraje na rytíře slavných, avšak již dávno minulých středověkých časů (Cervantes reagoval na opožděný rozvoj gotiky ve Španělsku po vyhnání Arabů), postupně se však rozrostlo do velkého podobenství o cestě člověka za vysněným ideálem. Hlavní postavy – ideálům cti a slávy oddaný rytíř don Quijote a prakticky založený sluha/zbrojnoš Sancho Panza – představují dva filozofické protiklady: idealistický a realistický vztah ke světu. Don Quijote nechápe vlastní nedokonalost ani omezenost svých sil, ale zůstává symbolem nezlomné touhy po vyšších cílech.

Populárními motivy v díle jsou Quijotův kůň Rosinante, platonicky milovaná dívka Dulcinea, marný boj s větrnými mlýny. Román je ovlivněn manýrismem (uměleckým směrem tvořícím přechod mezi renesancí a barokem): manýrismus odmítá renesanční provázanost člověka se společenským prostředím, vytváří osamocené postavy zápasící se skepsí a osamoceností, často se pohybují ve fantastickém prostředí (don Quijote pronikne i do Orientu) aj. Také můžeme říci, že Cervantesův *Don Quijote* je **prvním příkladem žánru prozaického románu**, jak jej dnes chápeme.

Anglie:

WILLIAM SHAKESPEARE (1564 – 1616): největší dramatik všech dob, proslul především dokonale vykreslenými životnými a nadčasovými charaktery postav (náměty často přebíral a adaptoval odjinud), působil za úspěšné velmocenské éry královny Alžběty I. (odtud pojem *alžbětinské divadlo*) a za jejího nástupce Jakuba I. Shakespeare byl sám praktikujícím divadelníkem, vystupoval v arénovém londýnském divadle Globe, jeho soubor si ovšem postupně získal přízeň královského dvora.

Shakespeare napsal 38 her, zpravidla tříděných podle tematického hlediska:

Historické hry: *Richard III.*, *Král Jan*, *Jindřich VIII.*;

Komedie: *Zkrocení zlé ženy* (milenci/manželé Kateřina a Petruchio), *Sen noci svatojánské* (skřítek Puk aj.), *Kupec benátský* (mladí kupci Antonio a Bassanio, chytrá dívka Porcie, židovský lichvář Shylock), *Veselé paničky windsorské* (bonvivánský renesanční rytíř John Falstaff aj.);

Tragédie: *Romeo a Julie* (milenci ze zneprátelených rodů Monteků a Kapuletů), *Hamlet* (dánský princ na hradě Elsinor, snaží se odhalit pachatele vraždy otce, je zamilován do dívky Ofelie; Hamletův monolog *Být, či nebýt*), *Othello* (téma žárlivosti; maurský, tedy africký vojevůdce v benátských službách, jeho žena Desdemona, intrikán Jago), *Král Lear* (král keltské Británie podlehl neupřímnosti svých vypočítavých dcer Goneril a Regan a nespravedlivě zapudil upřímnou a milující Kordelii), *Macbeth* (skotský král se stane nástrojem v rukou své zákeřné manželky);

Fantazijní dramatické romance *Zimní pohádka* (odehrává se v pohádkové zemi Bohemii), *Bouře*.

České země:

Bible kralická (vydávána od 1579): **renesanční český překlad Bible z původních jazyků** (SZ: hebrejštiny; NZ: řečtiny) na rozdíl od středověkých Biblí, které byly překládány z latiny. Bibli kralickou přeložili členové **Jednoty bratrské**, což byla první protestantská církev na světě (vznikla v pozdně husitských Čechách). JB byla pronásledována a zakazována, ovšem za vlády českého krále a římského císaře Rudolfa II. (vládl 1576 – 1611) se poměry poněkud uvolnily.

Bible kralická (vytištěna v Kralicích nad Oslavou na JZ Moravě) se stala nejvýznamnějším českým biblickým překladem. Koncentruje v sobě **velmi kvalitní češtinu renesanční doby**, byla výchozím vzorem pro konstituování moderní spisovné češtiny v 19. století (Josef Dobrovský aj.), ovlivnila také vznik spisovné slovenštiny. Navazuje na ni i nejpoužívanější moderní český překlad – český ekumenický překlad (provedený 6 církvemi a poprvé vydaný 1979).

VÁCLAV HÁJEK Z LIBOČAN (kolem 1550): katolický kněz se zájmem o české dějiny; působil na historicky cenných místech (zejména na Tetíně, kde byla uškrtna svatá Ludmila). V době, kdy velká většina Čechů vyznávala nekatolické křesťanství, ale kdy nová dynastie na českém trůně, rakouští Habsburkové, preferovala katolickou víru, Hájek napsal – v češtině – katolicky orientovanou (a např. vůči husitství kritickou), čtivou **Kroniku českou**, zahrnující české dějiny od nejstarších dob až po současnost. V těch pasážích starších dějin, odkud chybějí dobové prameny, si Hájek vypomáhal vlastními beletristickými příběhy (čímž se zařadil do bohaté české tradice literárních mystifikací). Jeho kronika, vydávaná i v neveselých časech po ztrátě české samostatnosti (tedy po bitvě na Bílé hoře 1620), byla velmi populární jako zdroj vlasteneckého zájmu o politicky nekonfliktní obraz české minulosti.

JAN AMOS KOMENSKÝ (1592 – 1670): protestantský teolog (poslední biskup Jednoty bratrské), pedagog (*Učitel národů*), filozof, beletrista. Svou osobností i tvorbou stojí na pomezí renesance (zastával ideál všestranného rozvoje člověka, prosazoval vzdělání pro všechny) a následného baroka (byl přesvědčen, že hrůzy Třicetileté války předznamenávají biblickou Apokalypsu, a proto by se každý člověk měl svým sebezdokonalením připravit na setkání s Bohem na konci dějin).

Komenský pocházel z Moravy. Studoval na protestantských školách v Německu, Vinou poměrů po porážce české politiky (bitva na Bílé hoře 1620) musel od r. 1628 pobývat v zahraničí. Vytvořil mezinárodně využitelný systém moderního vyučování, opírající se o smyslové poznání, praktické zkušenosti, aktivizující učebnice bez teoretických výkladů a o mravní výchovu.

V kontaktech s předními osobnostmi protestantského světa se snažil – nakonec marně – udržovat při životě ideu české nezávislosti. Svě pedagogické názory spojoval s vlastní vyučovatelskou činností. V pokročilém věku usiloval v nizozemském exilu o vytvoření uceleného systému všeobecného lidského poznání – ovšem to byl úkol nad síly jednotlivce.

Klíčová díla: český psaný beletristický alegorický spis **Labyrint světa a ráj srdce** (Poutník v doprovodu samozvaných průvodců Všeuvěda Všudybuda a Mámení prochází městem-labyrintem, jež představuje svět; Všudybud prosazuje tékavost/klipovitost poznání, Mámení zabraňuje proniknout k podstatě věci, ovšem brýle, které Poutníkovi nasadilo, jsou posazené nakřivo a umožňují vlastní úsudek, který se vzpírá mediální manipulaci), český alegorický spis reagující na ponechání Českých zemí v habsburských rukou **Kšaft** (= Závěť) **umírající matky Jednoty bratrské** (*Věřím i já Bohu, že po přejití víchřic hněvu... vláda věcí tvých k tobě se zase navrátí, ó lide český!*), vynikající jazykové učebnice **Svět v obrazech** (*Orbis pictus*) a **Brána jazyků otevřená**, latinský pedagogický spis **Didactica magna**, česká průkopnická příručka předškolní výchovy **Informatorium školy mateřské**, latinský vševědný (pansofický) spis **Všeobecná porada o nápravě věcí lidských**.

Raný novověk

Baroko

Baroko je kulturní sloh vyjadřující **transcendentní, iracionální a emocionální tendence** v evropské mentalitě 17. – 18. století. Z renesance baroko převzalo **touhu po poznání** (v barokní době pokračuje vědecká revoluce: Blaise Pascal, Isaac Newton...), ale na rozdíl od klasické renesance baroko zdůrazňuje **slabost a pomíjivost pozemského života**, přičemž v názorech na společnost se upíná k **spásné roli privilegovaných osobností** (barokní doba náleží do vrcholu éry **absolutismu** – neomezené vlády panovníka).

John Milton (1608 – 1674; Anglie): studoval teologii a mnoho dalších oborů. Umělý epos **Ztracený ráj**: beletristicky rozhojňený námět z prvních kapitol První knihy Mojžíšovy (Genesis). Adam a Eva, Satan (s neschematickým charakterem) kontra Bůh.

BEDŘICH (FRIDRICH) BRIDEL (1619 – 1680; České země): člen řeholního řádu jezuitů, v pražské jezuitské vykoškolské instituci (koleji) Klementinu založil a vedl tiskárnu. Zemřel, když pomáhal ošetřovat nemocné morem (za poslední morové epidemie) v Kutné Hoře. Básnická skladba **Co Bůh? Člověk?**: meditativní poezie ve formě promluvy člověka k Bohu, prostřednictvím vyhraněných kontrastů klade proti sobě nestálost a nepevnost jako klíčové projevy lidské nedokonalosti a jistotu Boží existence, síly i lásky.

Klasicismus a osvícenství

Klasicismus: kulturní sloh vyjadřující **emancipační, emocionální a racionální tendenci** v evropské mentalitě 17. – 18. století; klasicismus je téměř synchronním protipólem baroka.

Osvícenství: filozofický směr představující mj. myšlenkový základ klasicismu.

MOLIÈRE (pseudonym Jean-Baptiste Poqueline, 1622 – 1673, Francie): divadelník na pomezí autorského a kamenného divadla, satirik. Komédie **Lakomec, Don Juan, Misanthrop, Zdravý nemocný**.

VOLTAIRE (pseudonym François Marie Aroueta, 1694 – 1778; Francie): filozof, evropsky proslulý vyhraněnými názory sdělovanými s duchaplným vtipem. Novela **Candide** (titulní postava je mladík, který putuje světem a poznává nesmyslnost přesvědčení, že *žijeme v nejlepším ze všech možných světů*), esejistický **Filosofický slovník**.

Jean-Jacques Rousseau (1712 – 1778; Francie): filozof a beletrista, zastával názor, že lidé se rodí dobří a jejich mravy se kazí až vlivem nepřírodných společenských poměrů. Pedagogický román **Emil čili O výchování**, politologické dílo **O společenské smlouvě** (osvícenský stát je založen na smlouvě mezi lidem a vládci).

Voltaire a Rousseau patřili mezi **encyklopedisty**: autory osvícenské (a na světě vůbec první) **Encyklopedie čili Naučného slovníku věd, umění a řemesel**.

JOHANN WOLFGANG VON GOETHE (1749 – 1832; Německo; **přelom klasicismu a preromantismu**): nejvýznamnější německý spisovatel a patrně také největší básník všech dob, měl široké zájmy (i přírodovědné), rád pobýval mj. v lázeňských městech SZ Čech. Básnické drama *Faust* (na základě příběhu renesančního alchymisty, který se podle pověsti upsal vlastní krví d'áblu, a tak jemu a peklu zaslíbil svou duši výměnou za poznání pomíjivých rozkoší světa; d'ábel Mefistofeles, svedená ctnostná dívka Markétka), román v dopisech *Utrpení mladého Werthera* (trýzeň nešťastné lásky dovede titulní postavu k sebevraždě).

1. generace českého národního obrození (osvícensko-klasicistní; generace Josefa Dobrovského; éra českého zemského vlastenectví, jazykově českého i německého):

České národní obrození: mnohostranné **emancipační hnutí českého národa** v podmínkách končícího feudalismu i absolutismu; náleží do širší skupiny národních hnutí menších evropských národů, vzhledem k tomu, že na tehdy existujícím společenském a kulturním opoždění českého národa za světovými trendy se výrazně podílela germanizace, základem ČNO se stalo úsilí o **modernizační rozvoj českého jazyka a české literatury**.

JOSEF DOBROVSKÝ (1753 – 1829): katolický kněz bez církevního úřadu (abbé), jako badatel (podporován hraběcí rodem **Nosticů**, který vybudoval reprezentativní *Stavovské divadlo* v Praze) byl zakladatelem bohemistiky a slavistiky. Jádrem jeho obsáhlého životního díla (psaného německy, protože to tehdy byl pracovní jazyk českých vzdělanců) jsou 3 spisy: *Dějiny českého jazyka a literatury* (vzorem pro češtinu je renesanční čeština Bible kralické apod.), *Německo-český slovník* (ke každému německému slovu existuje český ekvivalent), *Podrobná mluvnice jazyka českého* (základ dnešní gramatiky).

Václav Matěj Kramerius (1753 – 1808): vydavatel a autor prvních kvalitních česky psaných novin – *Krameriovy c. k. vlastenské noviny* – a zakladatel a majitel prvního moderního jazykově českého nakladatelství – *Česká expedice*.

Preromantismus a romantismus

Preromantismus: přechodový sloh mezi klasicismem a romantismem, zaujímá především přechod mezi 18. a 19. stoletím, vyznačuje se důrazem na nově objevenou citovost, ženský duševní svět i přírodní harmonii, přináší nové žánry (romány v dopisech, ohlasy).

2. generace ČNO (preromantická, generace Josefa Jungmanna):

Rukopis královédvorský (1817) a **Rukopis zelenohorský** (1818): falza staré české poezie z raného (RZ) a vrcholného (RK) středověku, autoři Václav Hanka a Josef Linda, v RK mj. hrdinské zpěvy *Beneš Heřmanův* a *Jaroslav (ze Šternberka)*, RZ = *Libušín soud*.

JOSEF JUNGMANN (1773 – 1847; ČZ): *Česko-německý slovník* (rozšíření české slovní zásoby pro potřeby nové, průmyslové doby), překlad *Ztraceného ráje*, umělého eposu na biblické motivy od barokního anglického spisovatele Johna Miltona.

FRANTIŠEK LADISLAV ČELAKOVSKÝ (1799 – 1852; ČZ): básnické sbírky *Ohlas písní ruských*, *Ohlas písní českých* (napodobeniny lidové poezie).

Romantismus: společně s realismem představuje dvě základní, velmi kriticky laděné estetické a názorové reakce na vznik a rozvoj komerční a industriální společnosti, vyjadřuje odklon od

negativní současné reality, preferuje individualismus, emocionalitu, vzpouru proti okolnímu světu motivovanou bojem za obtížně dosažitelný ideál, návrat k divoké, nespoutané přírodě, náklonnost k exotickým krajinám, v nichž žijí mravně silné národy ještě nezkažené moderní civilizací, vzpírá se tlaku osudu a jiných jen tušených a v úplnosti nepoznatelných sil, odvrací se od tradičně pojaté (masové církevní) zbožnosti.

SIR WALTER SCOTT (1771 – 1832; Velká Británie: Skotsko): romány *Ivanhoe*, *Kenilworth*, *Rob Roy*, *Waverley*, básnická skladba *Jezerní paní*.

Samuel Taylor Coleridge (1772 – 1834; Anglie): básnická skladba *Píseň o starém námořníkovi*.

Lord GEORGE GORDON BYRON (1788 – 1824; Anglie): básnické skladby *Childe Haroldova pouť*, *Korzár*.

Mary Shelleyová (1797 – 1851; Anglie): román *Frankenstein..*

ALEXANDR SERGEJEVIČ PUŠKIN (1799 – 1837; Rusko): román ve verších *Evžen Oněgin*; básnické skladby *Kavkazský zajatec*, *Cikáni*; novely *Piková dáma*, *Kapitánská dcerka*.

VICTOR HUGO (1802 – 1885; Francie): romány *Chrám Matky Boží v Paříži* (příběh ze středověku, ohyzdný zvoník Quasimodo a krásná Cikánka Esmeralda), *Bídníci* (uprchlý galejník Jean Valjean a policejní komisař Javert), *Dělníci moře*; drama *Cromwell*.

ALEXANDRE DUMAS (1802 – 1870; Francie; přelom romantismu a novoromantismu): historické romány *Tři mušketýři*, *Hrabě Monte-Cristo*.

EDGAR ALLAN POE (1809 – 1849; Spojené státy): hororové povídky *Jáma a kyvadlo*, *Zánik domu Usherů*, *Vraždy v ulici Morgue*, *Skokan*, *Předčasný pohřeb*; báseň *Havran*.

3. generace ČNO (romantická, generace Karla Hynka Máchy a Josefa Kajetána Tyla):

JOSEF KAJETÁN TYL (1808 – 1856; ČZ): komedie *Fidlovačka* (v ní píseň *Kde domov můj*), pohádková hra pro všechny generace *Strakonický dudák*, historická hra *Kutnohorskí havíři*;

KAREL HYNEK MÁCHA (1810 – 1836; ČZ): básnická skladba *Máj*, román *Cikáni*, povídka *Marinka*.

KAREL JAROMÍR ERBEN (1811 – 1870; ČZ): sebrané lidové pohádky básnická sbírka *Kytice* (založená na slovanské mytologii).

Realismus a naturalismus

Realismus: společně s romantismem představuje dvě základní, velmi kriticky laděné estetické a názorové reakce na vznik a rozvoj komerční a industriální společnosti, vyjadřuje otevřené odmítnutí negativních rysů současné reality a snaží se podnítit čtenáře k aktivní nápravě poměrů, preferuje typizaci postav, prostředí i zápletek (obsáhlé popisné pasáže mají charakterizační a dějotvornou úlohu), spojuje osobní život postav s proudy společenského i újeji politického a historického vývoje, často tematizuje podřizování partnerských vztahů socioekonomickým tlakům, příroda je v realistickém umění prostředím, s nímž člověk svádí civilizační boj, ale zároveň v něm nachází harmonii, časté jsou postavy s osobním, necírkevním pojetím zbožnosti, realismus je prvním literárním slohem, v němž kvantitativně dominuje próza nad poezií a dramatem, nejfrekventovanějším žánrem se stává román.

První průkopníci realismu (kromě antických a renesančních autorů s realistickými prvky v dílech):

DANIEL DEFOE (1660? – 1731; Anglie; román *Život a zvláštní podivná dobrodružství Robinsona Crusoe, námořníka z Yorku*);

JONATHAN SWIFT (1667 – 1745; Velká Británie: Irsko; román *Gulliverovy cesty*);

JANE AUSTENOVÁ (1775 – 1817; Anglie; romány *Pýcha a předsudek*, *Opatství Northanger*, *Rozum a cit*);

Klasický realismus 19. století:

HONORÉ DE BALZAC (1799 – 1850; Francie): románový cyklus *Lidská komedie*, jeho jádrem je trilogie *Otec Goriot*, *Ztracené iluze*, *Lesk a bída kurtizán*; další romány: *Evženie Grandetová*, *Gobseck*, *Sestřenice Běta*, *Bratranec Pons*.

NIKOLAJ VASILJEVIČ GOGOL (1809 – 1852; Rusko): komedie *Revizor*, *Ženitba*, román *Mrtvé duše*.

CHARLES DICKENS (1812 – 1870; Velká Británie): humoristická kniha *Kronika Pickwickova klubu*, romány *Oliver Twist*, *David Copperfield*.

WALT WHITMAN (1819 – 1892; Spojené státy; básnická sbírka ve volném verši *Stébla trávy*);

GUSTAVE FLAUBERT (1821 – 1880; Francie): romány *Paní Bovaryová*, *Salambo*, humoristická knížka *Bouvard a Pécuchet*);

FJODOR MICHAJLOVIČ DOSTOJEVSKIJ (1821 – 1881; Rusko): autobiografická kniha *Zápisky z Mrtvého domu*, romány *Zločin a trest*, *Idiot*, *Bratři Karamazovi*);

LEV NIKOLAJEVIČ TOLSTOJ (1828 – 1910; Rusko): romány *Vojna a mír*, *Anna Karenina*).

HENRIK IBSEN (1828 – 1906; Norsko): dramata *Domov loutek / Domeček pro panenky / Nora*; *Nepřítel lidu*, *Divoká kachna*);

Mark Twain (1835 – 1910; Spojené státy): romány *Dobrodružství Toma Sawyera*, *Dobrodružství Huckleberryho Finna*).

Henryk Sienkiewicz (1846 – 1916; Polsko): romány *Quo vadis*, *Křižáci*, *Potopa*).

ANTON PAVLOVIČ ČECHOV (1860 – 1904): povídky, dramata *Racek*, *Tři sestry*, *Višňový sad*

4. generace ČNO (první realisté, generace Karla Havlíčka Borovského a Boženy Němcové):

BOŽENA NĚMCOVÁ (1820 – 1862; ČZ, obrazy venkovského života *Babička*, další žánrově neurčitě knížky – mezi povídkou / novelou / krátkým románem *Pohorská vesnice*, *V zámku a podzámčí*, *Divá Bára*, *Karla*, *Chyže pod horami*);

KAREL HAVLÍČEK BOROVSÝ (1821 – 1856; ČZ, cestopis *Obrazy z Rus*, satirické básnické skladby *Tyrolské elegie*, *Král Lávrova*, *Křes svatého Vladimíra*);

5. generace ČNO (realisté – májovci – podle almanachu *Máj* z r. 1858, generace Jana Nerudy):

JAN NERUDA (1834 – 1891; ČZ): básnické sbírky *Hřbitovní kvítí* (vliv hořce ironického romantismu), *Knihy veršů* (sociální kritika), *Písně kosmické* (vesmírné děje jako metafora života lidstva, národa i jendotlivce), *Balady a romance* (vliv novoromantismu, atraktivní příběhy z minulosti, exotických krajů apod.), *Zpěvy páteční* (vlastenecká poezie), povídkový soubor *Povídky malostranské*, fejetony (*Kam s ním* aj.).

Vítězslav Hálek (1835 – 1874; ČZ): básnické sbírky *Večerní písně*, *V přírodě*; drama *Král Vukašín* (z bojů Srbů proti turecké nadvládě, první představení Prozatímního divadla).

Karolina Světlá (1830 – 1899; ČZ): zakladatelka českého románu: *Vesnický román*, *Kříž u potoka*, *Frantína*.

Postobrozenecký český realismus:

a) **Realismus městský** (o Praze): **Jan Neruda: *Povídky malostranské***, **Karolina Světlá: román *Černý Petříček***, **Ignát Herrmann (1854 – 1935; ČZ; román *U snědženého krámu*)**.

b) **Realismus venkovský: Karel Klostermann (1848 – 1923; ČZ): šumavské romány *Ze světa lesních samot*, *V ráji šumavském*, *Skláři***.

Jindřich Šimon Baar (1869 – 1925; ČZ; jihočeský selský román *Jan Cimburá*.

c) **Realismus historický:**

ALOIS JIRÁSEK (1851 – 1930; ČZ): soubor *Staré pověsti české*; 3 husitské románové trilogie: *Mezi proudy*, *Proti všem*, *Bratrstvo*; doba pobělohorská: román *Temno*; národní obrození: románová pentologie *F. L. Věk*, novela *Filosofská historie*.

Naturalismus: Umělecký směr blízký realismu, soustřeďuje se na obyčejný život nižších, tedy nejpočetnějších společenských vrstev, ukazuje, že povahy i jednání postav se vlivem negativního společenského prostředí utvářejí a realizují jen ve své biologické, až pudové podstatě.

ÉMILE ZOLA (1840 – 1902; Francie; románový cyklus o rodině Rougon-Macquartů, jeho hlavní části jsou *Břicho Paříže*, *Zabiják*, *Nana*, *Germinal*).

Naturalistické prvky najdeme např. u Dostojevského.

Novoromantismus

Umělecký směr, na jehož názvu ani bližším vymezení neexistuje všeobecná shoda (někdy se označuje jako pozdní romantismus nebo – zejména v literatuře – jako parnasismus), jde o „středový“ směr, jenž kriticky reaguje na technicistní, praktický a komerční ráz běžného života, především městského, a vytváří umění, jež je takovému světu účinnou protiváhou, novoromantická tvorba tedy chce být polemikou s realismem a naturalismem, vytýká jim přílišný důraz na problematické a esteticky nízké stránky života, a sama tedy naproti tomu pěstuje vysokou estetickou náročnost, přímočarou atraktivnost, prezentaci velkých, povznášejících idejí a oslovení co nejširšího publika (zjednodušeně řečeno: novoromantismus přebírá z romantismu vysoké ideje a námětové okruhy – dávnou historii, malebnou přírodu, exotické kraje –, ale ztvárňuje je s cílem oslovit co nejširší publikum, zatímco „klasický“ romantismus se orientoval na výlučného, individualisticky založeného příjemce).

Edmond Rostand (1868 – 1918; Francie; divadelní hra *Cyrano z Bergeracu*);

Robert Louis Stevenson (1850 – 1894; Velká Británie; novoromantický román *Ostrov pokladů*, psychologická novela *Podivný případ dr. Jekylla a pana Hyda*).

Ruchovci, lumírovci

České novoromantické literární skupiny (tradičně jsou ruchovci hodnoceni jako spíše tematicky domácí a lumírovci jako kosmopolitní, ve skutečnosti ovšem mezi oběma skupinami zřetelné rozdíly nejsou – navíc byly i personálně propojeny), ruchovci se nazývají podle almanachu Ruch, vydaného (1868) u příležitosti položení základního kamene k Národnímu divadlu (český výtvarný novoromantismus se soustřeďuje kolem generace Národního divadla), lumírovci se nazývají podle časopisu Lumír.

JOSEF VÁCLAV SLÁDEK (1845 – 1912; ČZ, náležel k oběma skupinám, básně *Na hrobech indiánských*, básnické sbírky *Selské písně a České znělky* – vydávány společně, *Zvony a zvonky* – poezie pro děti);

SVATOPLUK ČECH (1846 – 1908; ČZ, básně *Husita na Baltu* v almanachu Ruch, básnická skladba *Písně otrocka*, soubor básnických povídek *Ve stínu lípy*, satirická trilogie o pražském měšťanu *panu Broučkově* a jeho výletech na Měsíc, do husitského 15. století a na pražskou průmyslovou výstavu.

JAROSLAV VRCHLICKÝ (vlastním jménem Emil Frída; 1853 – 1912; ČZ, celoživotní básnický cyklus *Zlomky epopeje*: výběrové napodobeniny nejslavnějších děl světové poezie, snaha zachytit vývoj ducha světového básnictví, sbírky *Zlomky epopeje*, *Duch a svět*; divadelní hra *Noc na Karlštejně*).

Literární moderna (impresionismus, symbolismus, dekadence)

Přesnější název by byl první moderna (druhá přijde po r. 1918) nebo také umění konce století (fin de siècle), jedná se o umělecké vyjádření antipozitivistické reakce v euroamerickém myšlení, jde o subjektivistickou a individualistickou polemiku s realismem a novoromantismem, je úzce spjata s výtvarným uměním, politicky souvisí s emancipací nižších společenských vrstev a ženského světa, zejména v souvislosti s bojem za všeobecné volební právo.

Prokletí básníci

Skupina francouzských básníků, kteří otevírají literární tvorbu konce století, vycházejí z atmosféry generační vzpoury (ve francouzské realitě spojené s pádem druhého císařství a vznikem třetí republiky), jejich tvorba je zaměřena na provokativní témata, navazuje na romantismus a předznamenává hravost druhé moderny.

Charles Baudelaire (1821 – 1867; Francie; propagátor Poeovy tvorby; básnická sbírka *Květy zla*);

Paul Verlaine (1844 – 1896; Francie; básnické sbírky *Saturnské básně*, *Moudrost*, *Ženy*);

ARTHUR RIMBAUD (1854 – 1891; Francie; básnická skladba *Opilý koráb*).

Impresionismus

Umělecký směr vyjadřující estetický vjem v konkrétním, prchavém okamžiku, zejména s přírodní a intimní tematikou, s uplatněním lyriky, hudebností verše a náznakovostí ve vyjadřování.

ANTONÍN SOVA (1864 – 1928; lyrické básnické sbírky *Květy intimních nálad*, *Z mého kraje*).

Symbolismus

Umělecký směr založený na využívání matných (esteticky objevených a významově mnohoznačných) symbolů (konkrétních vyjádření abstraktních skutečností).

OTOKAR BŘEZINA (vlastním jménem Václav Jebavý; 1868 – 1929; básnické skladby *Tajemné dálky*, *Světání na západě*, *Větry od pólů*, *Stavitelé chrámu*, *Ruce*; katolická esejistika).

Dekadence

Umělecký směr vyjadřující melancholické nálady životního zklamání, marnosti a nudy, asi nejlépe ze všech směrů své doby odpovídá náladám konce století jako nehybného ustrnutí společenského vývoje.

OSCAR WILDE (1854 – 1900; Velká Británie; divadelní hry *Jak je důležité mítí Filipa*, *Bezvýznamná žena*, *ideální manžel*; román *Obraz Doriana Graye*; humoristická novela *Strašidlo cantervillské*, báseň *Balada o žaláři v Readingu*; soubor secesních pohádek *Šťastný princ*);

Karel Hlaváček (1874 – 1898; ČZ; básnické sbírky dekadence a symbolismu *Pozdě k ránu* a *Mstivá kantiléna* – báseň *Hrál kdosi na hoboje*).

Česká moderna

Skupina českých literátů sdružených kolem stejnojmenného manifestu z r. 1895, jehož autory byli básník Josef Svatopluk Machar a kritik František Xaver Šalda, Česká moderna tvrdě odmítá novoromantismus ruchovců a lumírovců (považuje je za zastydlé vlastenectví), přihlašuje se k realismu (zejména k Nerudovi aj.) a k moderním uměleckým směrům, chce být politicky angažovaná, ideově je blízká mj. filosofu a sociologu Tomáši Garrigue Masarykovi.

František Xaver Šalda (1867 – 1937; ČZ; nejvýznamnější český literární kritik všech dob, soubory statí *Boje o zítřek*, *Duše a dílo*; periodikum *Šaldův zápisník*);

Mezi dalšími signatáři byli: **Antonín Sova**, **Otokar Březina** a;

VILÉM MRŠTÍK (1863 – 1912; ČZ – moravský autor; impresionistický román *Pohádka máje*, divadelní hra *Maryša* – napsal ji s bratrem Aloisem).

Česká bohéma

Specificky česká varianta francouzské apod. literatury konce století, spojená s kulturou české hospody jako svěbytného prostředí.

JAROSLAV HAŠEK (1883 – 1923; ČZ; satirické povídky – včetně politické mystifikace Dějiny Strany mírného pokroku v mezích zákona, nedokončený satirický román *Osudy dobrého vojáka Švejka za světové války*).

Generace buřičů

Školské pojmenování poměrně nesourodé skupiny spisovatelů, kteří navazují na Českou modernu, ale odlišují se kritičtější sociálním akcentem.

PETR BEZRUČ (1867 – 1958; ČZ – Slezsko; básnická sbírka *Slezské písně*: básně *Ostrava*, *Maryčka Magdonova*, *Kantor Halfar*, *Škaredý zjev* aj.);

STANISLAV KOSTKA NEUMANN (1875 – 1947; ČZ – jižní Morava aj., ovlivněn anarchismem; básnické sbírky *Kniha lesů, vod a strání*, *Nové zpěvy* – civilizační poezie, *Rudé zpěvy*);

VIKTOR DYK (1877 – 1931; ČZ; novela *Krysař* podle německé pověsti);

FRÁŇA ŠRÁMEK (1877 – 1952; ČZ – Sobotka, České Budějovice, Písek, Praha; vliv anarchismu: básnická sbírka *Modrý a rudý*; apoteóza studentského mládí: román *Stříbrný vítr*, hra *Měsíc nad řekou*; reakce na život v zázemí za první světové války: básnická sbírka *Splav*, román *Tělo*).

Světová literatura 20. a 21. století

Modernismus a avantgarda

Modernismus: cermatovský termín pro (druhou, novou) modernu, jejíž těžiště je ve 20. – 30. letech 20. století a která umělecky ztvárňuje ideje emancipace obyčejného člověka, jenž se nově stává hlavním aktivním hybatelem společenských dějů po 1. světové válce, poznávacími znaky nové moderny jsou hledání estetických kvalit v každodenním, zejména městském životě, prosazování svobodných osobních vztahů v práci, tvorbě, rodině i erotice, tematizace moderní techniky (v široké škále od optimismu po varování a deziluzi), rehabilitace hry jako základu pro naplněný život člověka bez ohledu na věk, zájem o sociální problémy, pozitivní vztah k dostupné přírodě, obdiv k fantasknímu exotickému světu, sepětí výtvarného umění, literatury a moderní hudby (jazz apod.).

Avantgarda: pojem se používá ve 2 významech: (1) synonymum pro (téměř celou) novou modernu, (2) takové umění nové moderny, které s sebou nese relativně silnou politickou (ovšem nestranickou) angažovanost.

Expresionismus

Umělecký směr tematizující subjektivní vnitřní prožitky, jež se často vyskytují v extrémní, dosti temné poloze (vliv 1. světové války a poválené krize), jako jediný ze směrů nové moderny nebývá řazen do avantgardy (obraz Edvard Munch: *Výkřik*).

FRANZ KAFKA (1883 – 1924; ČZ – německojazyčné židovské prostředí Prahy aj.; povídka *Proměna*, nedokončené romány *Proces*, *Zámek*, *Amerika*; autobiografické postavy Josefa K., zeměměřiče K.).

Dadaismus

Umělecký směr (zakladatel Tristan Tzara, rumunský básník žijící ve Švýcarsku a Francii), jenž boří prakticky všechny zažité normy umělecké tvorby a nahrazuje je nonsensovou hravostí (dada = dětské žvatlání), v české literatuře souvisí s poetismem.

Futurismus

Umělecký směr (zakladatel italský básník Filippo Marinetti), který vyzdvihuje dynamiku moderního technického světa, ale na rozdíl od jiných modernistických směrů, které v této souvislosti apelují na lidskou sounáležitost, futurismus přeje silným individualitám.

Poetismus

Ryze český umělecký směr rozvíjející se především ve 20. letech 20. století, jeho zakladateli byli básník Vítězslav Nezval a umělecký kritik Karel Teige, centrem poetismu bylo sdružení Devětsil (zde ještě Jaroslav Seifert, Vladislav Vančura, Konstantin Biebl, Jiří Wolker, Jiří Voskovec...), poetismus se záměrně vzdaloval politickým ideologiím), ale byl naplněn také citem pro sociální spravedlnost, prosazoval vidění i prožívání života jako prostoru pro smyslové okouzlení, životní optimismus, radost ze hry, nesentimentální citovost, představivost (imaginaci a fantazii), rozverný a duchaplný vtip,

Surrealismus („nadrealismus“)

Umělecký směr, který chce uvolnit lidskou fantazii, ve které ovšem vidí smysl i zákonitosti – čerpá z poznatků moderní psychologie a psychiatrie (včetně psychoanalýzy). Jedním ze zakladatelů je francouzský básník **Guillaume Apollinaire** (básnická skladba *Pásmo*), v české literatuře se uplatňoval především ve 30. letech, kdy k němu přecházeli mnozí poetisté (**Vítězslav Nezval: Edison**).

GUILLAUME APOLLINAIRE (1880 – 1918; Francie, básnická sbírka *Alkoholy*, v ní skladba *Pásmo*);

THOMAS MANN (1875 – 1955; Německo; s bratrem Heinrichem emigrovali – s československým pasem – z nacistického Německa; románová kronika podnikatelské rodiny *Buddenbrookovi*; NC);

JAMES JOYCE (1882 – 1941; Irsko; experimentální román *Odyseus*);

BORIS PASTERNAK (1890 – 1960; Rusko/Sovětský svaz; román *Doktor Živago* o lékaři v atmosféře občanské války po bolševické revoluci; NC – nepřijal ji);

MICHAIL BULGAKOV (1891 – 1940; Rusko/Sovětský svaz; román *Mistr a Markétka* na faustovské téma);

ERICH MARIA REMARQUE (1898 – 1970; Německo / Spojené státy; romány *Na západní frontě klid*, *Cesta zpátky*, *Tři kamarádi*, *Vítězný oblouk*, *Jiskra života*);

ERNEST HEMINGWAY (1899 – 1961; Spojené státy; romány *Sbohem, armádo*, *Komu zovní hrana*, novela *Stařec a moře*; NC);

Lost generation (ztracená generace)

JOHN STEINBECK (1902 – 1968; Spojené státy; romány *Hrozný hněvu* – z Velké hospodářské krize, *Na východ od ráje*, cestopisné příběhy *Toulky s Charliem*; NC);

GEORGE ORWELL (1903 – 1950; GB; antiutopie novela *Farma zvířat*, román *1984*);

SAMUEL BECKETT (1906 – 1989; Irsko/Francie; absurdní drama *Čekání na Godota*; NC);

Absurdní drama: směr moderního divadla založený na akcentování životních a konverzačních stereotypů, které svým absurdně komickým vyzněním svědčí o odcizení a myšlenkové strnulosti současných středních tříd a společnosti jako celku. **Eugene Ionesco. Plešatá zpěvačka, Samuel**

Beckett: *Čekání na Godota*, Edward Albee. *Kdo se bojí Virginie Woolfové* – česky hráno jako *Kdopak by se Kafky bál*.

TENNESSEE WILLIAMS (1911 – 1983; Spojené státy; jeden z hlavních tvůrců moderního kamenného divadla, divadelní hry *Tramvaj do stanice touha*, *Kočka na rozpálené plechové střeše*);

ALBERT CAMUS (1913 – 1960; Francie; filozof a spisovatel existencialistického založení; romány *Cizinec*, *Mor*; NC);

Existencialismus: filozofický směr a s ním související umělecká tvorba, vůdčí myšlenkový proud současnosti, „platónský“ směr založený na prioritě poznávacího subjektu před poznáním samotným a na (z toho vyplývajícím) pocitu osamění, odcizení a existenciální úzkosti.

ALEXANDR SOLŽENICYN (1918 – 2008; Sovětský svaz / Spojené státy / Rusko; novela *Jeden den Ivana Děnísoviče*, románová kronika *Souostroví Gulag*; NC);

FRIEDRICH DÜRRENMATT (1921 – 1990; Švýcarsko; román *Soudce a jeho kat*, hra *Návrat staré dámy*);

JACK KEROUAC (1922 – 1969; Spojené státy; hlavní představitel beatníků, román *Na cestě*);

Beat generation (beatníci): generace a její tvorba z 50. let, hlavním tématem je generační vzpoura, zde často spojovaná se symboly volnosti poválečné doby (auta, dálnice, autostop, drogy; předatavitelé Jack Kerouac, Allen Ginsberg, Lawrence Ferlinghetti).

WILLIAM STYRON (1925 – 2006; Spojené státy; romány *Zapal tento dům*, *Sophiina volba*)

GABRIEL GARCÍA MÁRQUEZ (1927 – 2014; Kolumbie; hlavní představitel magického realismu; romány *Sto roků samoty*, *Láska za časů cholery*; NC);

Magický realismus: umělecký směr, v němž se prolíná realismus s iluzivními prvky (sny, halucinace, mýty...), může být považován za přechodový směr mezi moderním realismem a postmodernou.

UMBERTO ECO (1932 – 2016; Itálie, čelný představitel umělecky hodnotné postmoderny; romány *Jméno růže*, *Foucaultovo kyvadlo*, *Pražský hřbitov*).

Postmodernismus: vůdčí umělecký směr současnosti, spočívá v objeveném kombinování již známých prvků umělecké tvorby, v literatuře se vyznačuje silným subjektivismem na úkor narativnosti (osobní zpověď či pocity jsou důležitější než silný příběh).

Česká literatura 20. a 21. století

IVAN OLBRACHT (1882 – 1952; ČZ; vl. jm. Kamil Zeman): realistický autor, který začínal portréty lidí na okraj společnosti (povídkový soubor *O zlých samotářích*), na něž navázal psychologickým románem *Podivné přátelství herce Jesenia*, ve 20. letech napsal román *Anna proletářka* ve stylu socialistického realismu, po nástupu prosovětského Klementa Gottwalda do čela komunistické strany v r. 1929 z KSČ vystoupil spolu s jinými – Jaroslavem Seifertem, Vladislavem Vančurou aj. (Manifest sedmi) – a uchýlil se k prózám z židovské komunity na Podkarpatské Rusi: (povídkový soubor *Golet v údolí* – v něm povídka *O smutných očích Hany Karadžičové* aj.); Druhou světovou válku prožil – ač pronásledován gestapem – v ilegalitě v jihočeské obci Stříbřec).

Socialistický realismus: kulturní směr prosazovaný v Sovětském svazu od r. 1932 a v prosovětských státech středovýchodní Evropy po r. 1945 jako jediný oficiálně podporovaný způsob estetického ztvárnění skutečnosti, čerpal z realismu 19. století (ovšem jen v kritickém vztahu ke

komerčnímu kapitalistickému světu), z monumentálního klasicismu 18. století a z meziválečné moderny, ve výtvarném umění, zejména v architektuře, si vysloužil ironickou zkratku sorela.

JAROSLAV DURYCH (1886 – 1962; ČZ): katolický spisovatel s citem pro psychologii postav, odpůrce liberálního Karla Čapka, v nevyslovené polemice s Palackého a Jiráskovou demokratickou interpretací českých dějin (husitství!) až neuvěřitelně přecenil barokního prospěcháře z Třicetileté války Albrechta z Valdštejna: menší valdštejnská – novelistická – trilogie *Rekviem* a větší valdštejnská – románová – trilogie *Bloudění*; na konci 30. let vyzdvihoval jako následovníhodný klerofašistický režim Francisca Franca ve Španělsku).

KAREL ČAPEK (1890 – 1938; ČZ): čelný představitel civilismu a demokratické linie české meziválečné literatury, věnoval se všem živým literárním žánrům, jeho tvorbu (zpočátku psal společně s bratrem Josefem, jenž se posléze profiloval jako světově významný malíř kubismu a dalších moderních směrů) můžeme rozdělit na počátky ovlivněné expresionismem (povídkový soubor *Krakonošova zahrada*, hra *Ze života hmyzu*), varování před odlidšťujícími rysy moderní civilizace (hra *R.U.R.* – o robotech, světový úspěch; satirický fejetonový román *Továrna na Absolutno*), obhajobu života obyčejného středostavovského člověka v éře masarykovské republiky: (detektivní *Povídky z jedné a druhé kapsy*), varování před fašismem (román *Válka s Mloky*, hry *Bílá nemoc* – hlavní postava doktor Galén, *Matka*), přítel prezidenta Tomáše Masaryka (diskusní skupina pátečníci, *Hovory s T.G.M.*), psal i moderní knížky pro děti (*Devatero pohádek*, *Dášeňka*).

VLADISLAV VANČURA (1891 – 1942; ČZ): prozaik, člen Devětsilu, na rozdíl od ostatních spisovatelů druhé moderny si liboval v archaickém a knižním jazyku, ovšem používal jej v úsměvných souvislostech: novely *Rozmarné léto* (ze současného maloměsta) a *Markéta Lazarová* (o středověkých loupeživých rytířích).

Karel Poláček (1892 – 1945; ČZ): prozaik a novinář (Čapkův kolega z Lidových novin), nejoblíbenější český humorista 20. – 30. let (romány *Muži v ofsajdu*, *Michelup a motocykl* aj.), psal o obyčejných lidech z Prahy, ale hlavně z maloměsta (pentalogie *Okresní město* aj.), ovšem k mentalitě omezeného českého maloměstáctví byl velmi kritický; svou nejpopulárnější knížku, příběh klukovské party *Bylo nás pět*, na knižních pultech nikdy ani neviděl: napsal ji za německé okupace, kdy jako občan židovského původu již nesměl publikovat, sám pak zahynul v koncentračním táboře a knížka vyšla až po osvobození.

JAROSLAV HAVLÍČEK (1896 – 1943; ČZ): autor psychologických próz: romány *Petrolejové lampy*, *Neviditelný*, *Helimadoe*.

JIRÍ WOLKER (1900 – 1924; ČZ): představitel proletářské poezie a poetismu, v dospívání skaut, na rozdíl od jiných svých uměleckých druhů zřetelně ovlivněn moravským katolicismem, ve svém díle tematizoval zejména hranici mezi dětstvím, chlapectvím a dospělostí: básnické sbírky *Host do domu* (báseň *Poštovní schránka, Žně*), *Těžká hodina* (báseň *Balada o nenarozeném dítěti*).

VÍTĚZSLAV NEZVAL (1900 – 1958; ČZ): mnohostranný umělec: básník, dramatik, kritik výtvarný i literární, jeden ze zakladatelů poetismu, a tedy člen Devětsilu, poté představitel surrealismu, vynikal zpěvnou lehkou poezií: básnické sbírky *Pantomima* (v ní cyklus *Abeceda*), básnická skladba *Edison*, poetická hra *Manon Lescaut*).

JAROSLAV SEIFERT (1901 – 1986; ČZ): nejdéle žijící představitel silné meziválečné básnické generace, pocházel z pražského dělnického Žižkova a působil jako plebejstější a syrovější protipól uhlazenějšího Nezvala, začínal proletářskou poezií (sbírka *Město v slzách*), pak vynikl jako

básník poetismu (sbírka *Na vlnách TSF*), ve 30. – 40. letech reagoval na ohrožení vlasti (sbírka *Přilba hlíny*), přičemž se stal básníkem Prahy jako prostého ostrova jistoty ve složitém světě (sbírka *Kamenný most*), v politicky dramatických 50. letech se distancoval od komunistické reality obratem k dětství a rodině (velmi oblíbená sbírka *Maminka*), patřil k předním osobnostem liberálních 60. let, kdy zároveň proměnil svou poezii směrem od lyrické melodičnosti k vypravěčskému, ovšem vysoce estetickému a zároveň obsahově nálehavému volnému verši (sbírky *Halleyova kometa*, *Deštník z Picadilly*), signatář Charty 77.

FRANTIŠEK HALAS (1901 – 1949; ČZ): lyrický básník blízký surrealismu a moderně pojatému katolictví (sbírky *Kohout plaší smrt*, *Staré ženy*), dnes jsou nejznámější jeho verše inspirované tragickou Mnichovskou dohodou a zánikem československé demokracie (sbírka *Torzo naděje*), psal i verše pro děti.

VLADIMÍR HOLAN (1905 – 1980; ČZ): lyrický básník bohatě metaforické poezie inklinující k experimentálně ztvárněným myšlenkově náročným tématům: sbírka *Noc s Hamletem*.

JAN WERICH (1905 – 1980; ČZ) – **JIŘÍ VOSKOVEC** (1905 – 1981)

Nepochybně nejproslulejším a nejvýznamnějším českým (československým) autorským divadlem se stalo pražské **Osvobozené divadlo**. Vzniklo v letech 1923/1925, přičemž jeho vrcholná éra trvala **od r. 1927 do r. 1938**: tehdy byly klíčovými autorskými a hereckými osobnostmi **Jiří Voskovec** (1905 – 1981) a **Jan Werich** (1905 – 1980), hudbu k jejich hrám (včetně tanečních čísel) skládal **Jaroslav Ježek** (1906 – 1942). Tvůrčí styl Osvobozeného divadla náležel k tehdy nově vzniklému uměleckému směru poetismu, jenž nacházel fantazijní, veselou hravost ve (zdánlivě) všedních skutečnostech běžného života. Osvobozené divadlo ovšem čerpalo také z moderní (zejména francouzské) poezie, z americké filmové grotesky, z ruského experimentálního divadla, z českého literárního humoru a hudebně z angloamerického jazzu i swingu.

Tvorbu Osvobozených můžeme chronologicky i tematicky rozdělit na poetistické hry (*Vest pocket revue*, *Ostrov Dynamit*, *Golem*, *Robin zbojník* aj.), na hry reagující na Světovou hospodářskou krizi (*Svět za mřížemi*, *Balada z hadrů*, *Nebe na zemi*, *Rub a líc*) a na hry varující před nebezpečím ze strany fašismu (*Osel a stín*, *Kat a blázen*, *Těžká Barbora*, *Pěst na oko*). V Osvobozeném divadle působila řada vynikajících herců, kteří později prosluli rolemi v kamenných divadlech i ve filmu: František Filipovský, Miloš Nedbal, Bohuš Záhorský, Hana Vítová... Poetiku (svěbytnou uměleckou tvář) Osvobozeného divadla zprostředkovaly i filmy s V+W (*Pudr a benzín*, *Hej rup*, *Svět patří nám...*) nebo pouze s Werichem (*Císařův pekař*).

FRANTIŠEK HRUBÍN (1910 – 1961; ČZ): jeden z nejoblíbenějších českých básníků vůbec, autor především lyrické poezie (přírodní a intimní lyrika), nejzávažnější témata jeho tvorby se soustřeďují kolem ohrožení rodné země v souvislosti s Druhou světovou válkou: sbírky *Zpíváno z dálky*, *Krásná po chudobě*, *Včelí plást*, *Země sudička*, básnické skladby *Jobova noc* a *Hirošima*, básnická povídka o letní lásce *Romance pro křídlovku*, divadelní hra *Srpnová neděle*, dětské knížky *Špalíček veršů a pohádek*, *Pohádky tisíce a jedné noci*, *Kráska a zvíře* aj.; v dospělosti si oblíbil Třeboňsko, zemřel v českobudějovické nemocnici.

JIŘÍ KOLÁŘ (1914 – 2002; ČZ / Francie): výtvarník (koláže aj.) a básník, byl členem literárně-výtvarné generační Skupiny 42 (s básníky Josefem Kainarem a Ianem Blatným, malířem Kamilem Lhotákem aj.), svou poválečnou tvorbu začínal ve dvojici s Josefem Hiršalem, kdy převypravovali pro dnešní mladé čtenáře některé díla starší evropské literatury (*Ezopovy bajky*, *Enšpígl*, *Baron Prášil*), patřil k významným osobnostem 60. let, v r. 1980 emigroval do Francie, po r. 1989 se vrátil do Československa; básnická sbírka *Prométheova játra*.

Skupina 42: literárně-výtvarná skupina soustředěná kolem teoretika umění Jindřicha Chalupického, v podmínkách Druhé světové války a německé okupace navazovala na meziválečnou

modernu, na rozdíl od ní ovšem nepreferovala frankofonní, ale anglosaské prostředí, hledala poetičnost městského života včetně okouzlení moderní technikou, jako sdružení působila 1942 – 1948, pak se její členové rozešli za zcela samostatnou tvorbou.

BOHUMIL HRABAL (1914 – 1997; ČZ): prozaik oživující tradici spontánního vypravěčství, nachází poezii, filozofičnost a osvobozující fantazii v životě lidí na okraji společnosti, kteří ovšem svoji moudrost a vzdělání získali nikoli institucionálně, ale ve škole života v souvislosti se svými až bizarními zkušenostmi: povídkové knihy *Pábitelé*, *Perlička na dně*, *Slavnosti sněženek*, vzpomínková próza *Postřižiny*, experimentální (jednovětá) povídka *Taneční hodiny pro starší a pokročilé*, válečná novela *Ostře sledované vlaky* (Oscar pro filmový přepis), novela rekapitulující (na příběhu číšníka a hoteliéra) československý vývoj 20. – 50. let *Obsluhoval jsem anglického krále*.

JIRÍ ORTEN (1919 – 1941; ČZ – prostředí českých Židů v Praze, vl. jm. Jiří Ohrenstein): nejnadějnější básník generace, jež začala tvořit v těžkém období na přelomu 30. a 40. let, autor lyrické poezie spojující existenciální témata lidského ohrožení a milostné náměty, sbírky *Čítanka jaro*, *Ohnice*; *Deníky*; zemřel, když se stal obětí dopravní nehody a v německé nemocnici ho odmítli ošetřit. Dnes se uděluje Cena J. O. mladým básníkům.

JAN SKÁCEL (1922 – 1989; ČZ): básník-lyrik zhuštěného, drsného, často smutně ironického výrazu, spojený s moravskou přírodou (pracoval v redakci literárního časopisu 60. let *Host do domu* – název inspirován Wolkerovou sbírkou), sbírky *Smuténka*, *Kdo pije potmě víno*, *Odlévání do ztraceného vosku*.

LADISLAV FUKS (1923 – 1994; ČZ): mezinárodně úspěšný autor psychologických próz, tematizoval ohrožení fašismem a v souvislosti s tím židovskou problematiku (sám se židovským prostředím nesouvisel, ale jako homosexuál s nimi za německé okupace sdílel stejné obavy): novely *Spalovač mrtvol* (hlavní postava pan Kopfrkingl), *Pan Theodor Mundstock*.

JOSEF ŠKVORECKÝ (1924 – 2012; ČZ / Kanada): spisovatel a překladatel z angličtiny, jeho román *Zbabělci* (nekonformní pohled na konec Druhé světové války v Čechách) patřil k impulsům československé liberalizace od konce 50. let, další romány *Tankový prapor*, *Příběh inženýra lidských duší*, novela *Legenda Emöke*; častá autobiografická postava Dannyho Smiřického; po r. 1968 Josef Škvorecký s manželkou Zdenou Salivarovou emigrovali do Kanady, kde (v Torontu) mj. založili exilové nakladatelství Sixty Eight Publishers, která vydávalo (v češtině) knihy současných českých autorů, které tehdy nemohly z politických důvodů v Československu vycházet.

ARNOŠT LUSTIG (1926 – 2011; ČZ / Spojené státy): spisovatel židovského původu, za Druhé světové války vězněn v koncentračních táborech (uprchl), v 50. – 60. letech známý novinář, po r. 1968 emigroval do Spojených států; jeho životním tématem je holokaust, jehož povahu ukazuje na příběhu mladých židovských dívek, které jsou odhodlány se této zločinné mašinérii vzepřít; novely *Modlitba pro Kateřinu Horowitzovou*, *Démanty noci*, *Nemilovaná*.

LUDVÍK VACULÍK (1926 – 2015; ČZ): spisovatel a novinář, jeho generační román *Sekyra* se stal jedním z mezníků liberálních 60. let, autor petice *2000 slov*, která během Pražského jara 1968 žádala vytvoření pluralitní společnosti západního typu; deníkový román *Český snář*, soubor fejetonů *Jaro je tady*.

PAVEL KOHOUT (*1928; ČZ / Rakousko): spisovatel a novinář, v r. 1978 se odstěhoval do Rakouska, uznávaný dramatik: hry *August August*, *august* (politická alegorie z cirkusového

prostředí), bizarní román *Katyně* (o škole pro katy), detektivní román z konce Druhé světové války v Praze *Hvězdná hodina vrahů*, deníkový román *Kde je zakopán pes*.

MILAN KUNDERA (*1929; ČZ / Francie): prozaik, dramatik a publicista, muzikolog, jeho román *Žert* o osudu mladého intelektuála v 50. – 60. letech se stal jedním ze symbolů doby směřující k Pražskému jaru, Kundera tematizoval – na tehdejší dobu velmi otevřeně – i erotiku (povídkový soubor *Směšné lásky*), v r. 1975 emigroval do Francie, kde dodnes žije, v posledních letech publikuje ve francouzštině, jeho eseje o umění jsou mezinárodně uznávány, často hledá paralely mezi literaturou a hudbou (obzvlášť se zabývá Leošem Janáčkem); romány *Nesnesitelná lehkost bytí*, *Nesmrtelnost*, *Život je jinde*.

OTA PAVEL (1930 – 1973; vl. jm. Otto Popper): spisovatel a novinář, pocházel z židovské rodiny (za Druhé světové války žili mimo Prahu a v r. 1942 byli nechtěnými svědky nacistického vyhlazení obce Lidice), po válce pracoval jako sportovní novinář (svým časopiseckým a knižním reportážím dokázal dát rozměr obecného podobenství o lidském důvtipu, vůli a vytrvalosti: knižní soubory *Plná bedna šampaňského*, *Dukla mezi mrakodrapy*), na sklonku života (ukráceného psychosomatickým onemocněním) napsal sérii úspěšných poetických vzpomínkových próz na dětství trávené z velké části v rybářském kraji na Berounce (soubory *Jak jsem potkal ryby*, *Smrt krásných srnců*).

ZDENĚK SVĚRÁK – LADISLAV SMOLJAK:

Pražské *Divadlo Járy Cimrmana* vzniklo v r. 1967 rozvinutím námětu z oblíbeného rozhlasového pořadu. Hry divadla jsou založeny na mystifikaci – vědeckém bádání o životě a díle fiktivního zapomenutého českého génia, po němž je divadlo pojmenováno. Hry mají podobu odborného semináře a divadelní hry, která zlehčujícím způsobem napodobuje zejména české venkovské divadlo 19. století. Klíčovými autorskými a hereckými osobnostmi se stali **Zdeněk Svěrák** (* 1936) a **Ladislav Smoljak** (1931 – 2010), zpočátku též **Jiří Šebánek** (1930 – 2007), z dalších herců jsou známí např. rozhlasový redaktor Miloň Čepelka a výtvarník Jaroslav Weigel. Hry *Akt*, *Vyšetřování ztráty třídní knihy*, *Dlouhý*, *Široký a Krátkozraký*, *Posel z Liptákova*, *Dobytí severního pólu*, *Blaník*, *Záskok*, *České nebe* aj.

VLADIMÍR PÁRAL (*1932; ČZ): prozaik, který vnesl v 60. letech do české literatury typ technického intelektuála odtahitého vůči režimu a uzavřeného do vlastního světa naplněného ironickou skepsí a erotickými vášněmi: romány *Katapult*, *Milenci a vrazi*, *Mladý muž a bílá velryba*, *Radost až do rána*, *Muka obraznosti*; když v 70. letech narazil na cenzuru, unikl do science fiction (*Romeo a Julie 2300*), po r. 1989 se vrátil k původní tematice, ovšem s ještě zesílenými sexuálními motivy (*Playgirls*).

JOSEF TOPOL (1935 – 2015; ČZ): dramatik, významná osobnost pražského Divadla Za Branou, které patřilo mezi symboly 60. let, hry *Kočka na kolejích*, *Sbohem, Sokrate!*; otec postmoderního spisovatele Jáchyma Topola (romány *Sestra*, *Anděl*).

VÁCLAV HAVEL (1936 – 2011; ČZ): dramatik, esejista a politik, pocházel z významné meziválečné podnikatelské rodiny, po komunistickém převratu nemohl studovat podle svých představ, ale prosadil se v divadelním prostředí (pražské Divadlo Na Zábradlí), stal se jedním ze světově významných autorů absurdního dramatu, jež povýšil na propracovanou politicky adresnou reakci vůči aktuálním poměrům tzv. normalizace (československý neostalinismus v podmínkách sovětské vojenské okupace po r. 1968), stal se klíčovou postavou československého protikomunistického disentu 70. – 80. let a vůdcem demokratické revoluce 1989, prezident Československa (1989 – 1992) a České republiky (1993 – 2003), mezinárodně respektovaný pro úsilí spojovat praktickou politiku s nadčasově chápaným smyslem; hry *Zahradní slavnost*,

Pokoušení (moderní variace na Goethova *Fausta*), **Audience**, **Vernisáž**, **Odcházení**; esej o normalizaci **Moc bezmocných**.

LITERÁRNÍ ŽÁNRY

Cermat chce celonárodní znalost definic, nezbylo tedy než najít příslušnou encyklopedii (stručnou i netriviální), takže jsme použil Ottovu všeobecnou encyklopedii (2003). Hesla jsou většinou optimální, předpokládám, že unifikovaný test nebude vyžadovat vývojové detaily žánrů, byť v některých heslech jsou obsaženy a já je ukázněně opsal.

anekdota

Stručné, vtipné vyprávění humorné příhody s pádnou pointou o známé události, osobnosti, o příslušnicích určité společenské vrstvy apod. Je dokladem ústní lidové tvořivosti; anekdota se objevovala již ve středověku, zejména v kázáních jako exempla, v kronikách pro zpestření líčení apod.

bajka

Krátký prozaický nebo veršovaný alegorický příběh obsahující mravní ponaučení, v němž zvířata nebo věci mluví jako lidé.

balada

Lyrickoepická báseň s pochmurným dějem rychlého spádu, stručnými dialogy a tragickým koncem. Někdy je složena pouze z dialogů.

Původně se slovem balada označovala v Provinci a v Itálii lidová milostná taneční píseň a balada francouzská (villonská).

Balada v současném významu má původ ve Skotsku, kde ji zpívali minstrelové (žongléři). Hlavním námětem byly příběhy z válek a starých mýtů. Ze Skotska se balada dostala do Německa, kde tohoto žánru využili zejména Johann Wolfgang von Goethe a Friedrich Schiller, kteří ovlivnili českou baladickou tvorbu, zejména Františka Ladislava Čelakovského, Karla Jaromíra Erbena a Jana Nerudu. Postupně romantické fantastické náměty v českých baladách vytlačila sociální tematika, zejména v tvorbě Petra Bezruče a Jiřího Wolkerá.

cestopis

Poddruh literatury faktu, námětem je autorova cesta do cizích zemí vedená tak, aby pro účely cestopisu co nejlépe přispěla k poznání tamějších přírodních, kulturních apod. zvláštností.

elegie

Původně básnická skladba psaná elegickým distychem (daktylským dvojverším, v němž se střídá šestistopý hexametr a pětistopý pentametr), později žánr lyriky vyjadřující smutek a stesk nad ztrátou blízkého člověka, nad uplynulými krásnými chvílemi apod.

epigram

Žánr reflexivní lyriky, původně prozaický nápis. Krátká, satirická báseň s vyostřenou pointou. V antické literatuře psal epigramy Martialis, v české literatuře zejména Karel Havlíček Borovský a Josef Svatopluk Machar.

epos

Rozsáhlá epická báseň se zvolna probíhajícím dějem, zevrubnými popisy, rozsáhlými přirovnáními a četnými epizodami. Podle tematiky se rozlišuje epos hrdinský, rytířský, duchovní či historický, idylický, zvířecí.

fantasy

V anglické literatuře označení pro veškerou fantastickou literaturu, která není science fiction. V české literatuře označuje epickou hrdinskou fantastiku, situovanou do imaginárního světa a čerpající z bájí a mytologie, charakteristickými nadpřirozenými jevy a úkazy magie.

kaligram

Báseň uspořádaná do výtvarného obrazce. V barokní poezii byla spjata s magickým významem, v poezii 20. století se stala jedním z projevů poezie osvobozených slov. Významným představitelem byl Guillaume Apollinaire.

komedie

Základní dramatický žánr komického obsahu, veselá divadelní hra, která ukazuje směšné stránky života. Pracuje s nadsázkou, ironií, parodií, satirou. oproti tragédii je od počátku nesena duchem plebejskosti, bere si náměty z každodenních problémů i společenských jevů současnosti.

Vznikla v antickém divadle, patrně z falických písní a prošla 3 vývojovými stupni: (1) stará attická komedie (4. – 3. století př. Kr.), založena na sporu dvou stran; preferuje témata společenská a politická (literárním představitelem je Aristofanés); (2) střední attická komedie, upřednostňující náměty ze soukromého života před společenskou tematikou, a (3) nová attická komedie (3. – 2. století př. Kr.), jež zcela ustoupila od společenské kritiky a zaměřila se na témata rodinná (hlavní představitelé Eurípides a Meandros). Zavedla do komedie ustálené jevištní typy (mazaný otrok, chlubitý voják, šikovná kurtizána apod.) a rozvinula zápletku.

V Římě se provozovala komedie s řeckými náměty (palliata) a řískými náměty (tokáta). Jejimi autory jsou Plautus a Terentius. Římskou lidovou komedii reprezentuje atellana. Z antického mimu se vyvinula ve středověku fraška, z římské atellany v renesanci folklorní komedie s ustálenými komickými typy v maskách a commedie dell' arte. V 16. a 17. století se ustavily základní typy komedie, které často přetrvávají až do současnosti: frašky, komedie mravů a komedie charakterů (Molière), komedie intrikové (Lope de Vega), veselohry i syntetické komedie s důmyslnou dramatickou stavbou, mísící vážné i komické prvky (alžbětinské divadlo, William Shakespeare).

V 19. století se rozšířila konverzační komedie (Oscar Wilde), satirická komedie sloužící ke společenské kritice (Nikolaj Vasiljevič Gogol).

Pro 20. století jsou typické hybridní žánry jako groteska, absurdní komedie, tragikomedie.

kronika

Záznam historických událostí v časovém sledu, nikoli v příčinných vztazích. Známá je např. Kosmova *Kronika česká*, *kronika tak řečeného Dalimila aj.* K žánru románové kroniky patří např. *Sága rodu Forsyťů* Johna Galsworthyho.

legenda

Prozaický nebo veršovaný epický žánr rozšířený zejména ve středověké literatuře, který vypráví o životě a mimořádných činech, zázracích a utrpení a mnohdy i o mučednické smrti světců a světic. Obvykle bývá zakončena výchovným naučením.

mýtus

Báje – vyprávění vyjadřující základní lidské otázky o světě, místu člověka v něm, o původu světa (kosmogonie), bohů, člověka nebo naopak o konci světa (eschatologie); funkcí mýtu je utvářet smysluplný obraz světa a identifikovat a harmonizovat člověka a společnost s daným přírodním i společenským řádem. Užívá symbolické prostředky vyjadřování, bývá anonymního původu, po

generace kolektivně sdílen a tradován. Často tvoří ucelený soubor – mytologii. Pravda mýtu se opírá o důvěru, souznění a vyprávěným a jako taková nevyžaduje racionální prověřování. Potřeba vysvětlení, prověření a interpretace mýtu vede k jeho překonání a nahrazení filozofií, jak se stalo poprvé ve starém Řecku (polarita mýtu a logu).

novela

Epický prozaický žánr středního rozsahu se zajímavým, přehledně komponovaným příběhem. Novela směřuje rychlým spádem k nečekanému zakončení, pointě. Postavy novely se obvykle charakterově nevyvíjejí, děj nebývá zpomalován odbočkami ani rozsáhlými popisy jako např. v románu.

óda

Báseň oslavující pozitivní stránky života, vlast, silné osobnosti, lásku, přátelství, dobro, pravdu. Je pro ni typická vznešenost a nadnesenost stylu. Původní starořecké ódy byly doprovázeny hudebním nástrojem.

pásmo

Žánr poezie 20. století nazvaný podle básně Guillaumea Apollinaira, vyznačující se volným, asociativním spojováním významově často vzdálených motivů i větších tematických celků.

píseň

Kratší skladba pro jeden sólový hlas, popřípadě hlas s doprovodem, obvykle zhudebněná lyrická báseň. Nejrozšířenější druh vokální hudby. Podle původu se rozeznává píseň lidová a umělá, podle funkce duchovní a světská. Rozkvět umělé písně zejména od 19. století v Německu (Franz Schubert, Robert Schumann, Felix Mendelssohn-Bartholdy, Johannes Brahms) a v dalších národních hudebních kulturách období romantismu. Ve 20. století žánr písně značně diferencován (píseň koncertní, taneční, šanson aj.).

poema

Rozsáhlejší lyrickoepická skladba, která v moderní poezii nahradila epos. Je rozšířená zejména v ruské romantické literatuře. V české literatuře např. *Romance pro křídlovku* od Františka Hrubína nebo *Jan Houslista* od Josefa Hory.

pohádka

Původně žánr lidové slovesnosti, prozaický výpravný žánr se smyšleným dějem a hlavním hrdinou, který představuje dobro, moudrost, poctivost, pracovitost, chytrost i sílu a další kladné lidské vlastnosti a ideály. Hrdina prochází těžkými zkouškami, ve kterých vždy vítězí, a nakonec ho čeká odměna. Pohádky se dělí na fantastické, kouzelné, legendární, novelistické a umělé.

Lidové pohádky sbírali zejména Božena Němcová, Karel Jaromír Erben, Josef Štefan Kubín, k tvůrcům umělých pohádek se řadí např. Hans Christian Andersen, Oscar Wilde, Antoine de Saint-Exupéry a Karel Čapek.

pověst

Prozaický výpravný žánr obsahující fantastické prvky, vedle nichž se ale objevují i reálné souvislosti s konkrétními historickými osobami, prostředím a událostmi.

povídka

Žánr prozaické epiky příběh s jednoduchým dějem, menším množstvím postav a s nepříliš komplikovanou fabulí. Děj povídky nemívá takový spád jako děj novely, často se uplatňují prvky uměleckého popisu. Povídkové postavy se v průběhu děje charakterově nevyvíjejí. Povídky se dělí např. na vědecko-fantastické, historické, psychologické.

román

Velký prozaický žánr vytvářející spojitou řadu povídkových, novelistických příběhů se společnými postavami. Román zachycuje rozsáhlý úsek života, složité mezilidské vztahy a situace jejich psychického prožívání. Románové postavy se v průběhu děje charakterově vyvíjejí. Hlavní dějová linie se rozvíjí vedlejšími, epizodními motivy. Romány se dělí podle časového určení, směru nebo proudu (román pikareskní, rytířský, realistický, naturalistický, nový), podle prostředí, v němž se odehrává děj (venkovský, městský) apod. Dále se romány dělí např. na sociální, historický, psychologický, utopický, filozofický, milostný, válečný, budovatelský (zejména v české a sovětské literatuře). Někdy je důležitá souvislost s žánrem věcné literatury, např. v biografickém románu, v románu-deníku, románu-fejetonu, románu v dopisech nebo v románu-kronice.

romance

Původně žánr ve španělské literatuře 14. a 15. století, lyrickoepická báseň doprovázená hrou na hudební nástroj. Postupně v ní převládala milostná tematika nad vyprávěním o hrdinských činech a ustálilo se celkové optimistické vyznění.

sci-fi

Science-fiction, SF, vědecko-fantastická literatura – zejména prozaická epika, někdy i drama, film nebo rozhlasová či televizní inscenace. Autoři příběhů se snaží domýšlet, jak bude vypadat vývoj vědy a techniky a jaký dopad bude mít tento vývoj na člověka i lidstvo. Jejím nejvýznamnějším představitelem je Jules Verne, později Aldous Huxley, v české literatuře Karel Čapek. V moderní literatuře patří k významným autorům zejména Ray Bradbury, Stanislaw Lem, v české literatuře Josef Nesvadba, Ondřej Neff, Ludvík Souček.

sonet

Znělka – forma lyrické básně o 14 verších: dělí se na 2 čtyřverší a 2 tříverší, zpravidla s pevným rýmovým schématem *abba abba cdc dcd*. V období renesance psali sonety zejména Francesco Petrarca, William Shakespeare a Michelangelo Buonarroti, V české literatuře využívali formy sonetu např. Ján Kollár, Jaroslav Vrchlický, Josef Svatopluk Machar, Antonín Sova, František Hrubín a Vítězslav Nezval.

tragédie

Základní dramatický žánr; drama vážného obsahu, v němž se hrdina dostává do konfliktu se silami, které jsou silnější než on, a většinou v tomto zápase podléhá.

Tragédie vznikla v antickém řeckém divadle, původně jako náboženské drama. Zobrazuje konflikt člověka s nadosobními silami (osudem), který vyústí v katarzi (očištění). Vrcholu dosáhla řecká antická tragédie v 5. století př. Kr. v dílech Aischyla, Sofokla a Eurípida. V římském antickém divadle je tragédie většinou krvavou hrou (např. Seneca). V renesanci se uplatnila zejména v alžbětinském divadle (Thomas Kyd, William Shakespeare) a byla chápána jako střet jedince s mravním zákonem nebo společenskými poměry. Tragédie se významně uplatnila v období klasicismu, kde byla antická tragédie vnímána jako nadčasový ideál: na klasicistní tragédii byl kladen požadavek striktní jednoty času, místa a děje. Základní konflikt klasicistní tragédie vyplýval z rozporu mezi citem a povinností (Pierre Corneille). V moderním dramatu se tragédie uplatňuje v různých podobách, většinou jako konflikt jedince, toužícího po svobodné volbě, se společenskými zákonitostmi. Jejimi autory jsou Johann Wolfgang von Goethe, Friedrich Schiller, Henrik Ibsen, August Strindberg, Eugene O'Neill, Arthur Miller, Jean Anouilh, Tennessee Williams aj.

TROPY A FIGURY

Umělecký text může plnit svou estetickou funkci nejen svým námětem, ale i formou. Ve vývoji literatury se ustálily **2 skupiny jazykových prostředků pro aktualizaci** – tedy estetické ozvláštnění – **textu**:

A. Tropy (řec, *tropos* = *obrat*): spočívají v přenosu pojmenování směrem k neobvyklému, objevnému použití:

a) Metafora (včetně personifikace): přenesení pojmenování na základě (vnější) podobnosti (i mezi abstraktními jevy):

b) Metonymie (včetně synekdochy, hyperboly): přenesení pojmenování na základě (vnitřní) souvislosti;

c) Ironie: hodnotící pojmenování s použitím slov opačného významu.

B. Figury: spočívají v ornamentálních odchylkách od obvyklé podoby vět, je jich mnoho, nejčastější jsou:

1. Figury opakovací:

a) epizeuxis: opakování téhož slova nebo skupiny slov v jednom verši nebo větě;

b) anafora: opakování téhož slova nebo skupiny slov na začátku sousledných veršů;

c) epifora: opakování téhož slova na konci veršů;

d) epanastrofa: opakování skupiny slov na konci předešlého a na začátku následujícího verše nebo sloky;

f) rým: zvuková shoda na konci (někdy i uvnitř) veršů, v češtině obvykle začíná poslední přízvučnou samohláskou);

g) zvukomalba: napodobování zvuků hromaděním slov s příznačnými hláskami;

2. Figury syntaktické:

a) inverze: změna obvyklého slovosledu;

b) elipsa: vynechání (výpustka) slov nebo vět označujících skutečnosti známé z kontextu;

c) aposiopeze: významová a intonační neukončenost výpovědi;

d) asyndeton: spojení slov s vynecháním obvyklé spojky;

e) polysyndeton: spojení slov s nadbytečným užitím spojek;

3. Figury řečnické:

a) apostrofa: oslovení nepřítomné osoby nebo neživé skutečnosti;

b) řečnická otázka: tvrzení, které má podobu otázky (na niž se nečeká přímá odpověď);

c) aluze: odkaz (často citátový) na jiné umělecké dílo;

4. Hodnotící figury:

a) eufemismus: zjemňující výrazy pro označení drsných či nepříjemných skutečností;

b) dysfemismus: zhrubělé, hanlivé pojmenování (opak eufemismu);

c) oxymóron: spojení slov, která si navzájem odporují;

d) paradox: spojení dvou skutečností navzájem si odporujících (od oxymoronu se liší především tím, že má podobu celé věty, nikoli jen slovního spojení).

